

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանուն բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յաւիտեանական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ե՛մէ հոգին չմարգմանէր , չլուսաւորէր ինչ որ միւսը կ'ըսէ , այդ չհասկցուած մտքն բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ժ. ՄԻՇԼԷ

Ա Ն Ա Հ Ի Տ

Բացուած է բաժանորդագրութիւն ԵՍՓԵՐՈՐԴ ԵՐԿԱՆԻՆ համար

ԲՍԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ ՊԵՏՔ Է ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐՆԵԼ

ԱՆԱՀԻՏԸ աւարտեց իր վեցերորդ շրջանը եւ կը մտնէ եօթերորդը :

ԱՆԱՀԻՏԻ գլխաւոր նպատակն եղած է միշտ՝ նպաստել, իր ուժերուն ու միջոցներուն չափովը, հայ ժողովրդին բարոյական ու մտաւորական զարգացմանը : Պիտի շարունակէ այսուհետեւ, առաւել քան երբեք եռանդով, իր ջանքերը նուիրել այդ էական նպատակին :

Պիտի հրատարակէ 1. Խնամուած ու մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւններ ազգային, գրական, գեղարուեստական, պատմական, իմաստասիրական, գիտական, քննարկական հարցերու վրայ . 2. Քննական ու կենսագրական յօդուածներ եւրոպական գրականութեան ու արուեստի մեծ դէմքերու եւ յատկանշական շարժումներու մասին, եւ թարգմանութիւններ արեւմտեան գրականութեան հատընտիր էջերու : 3. Ուսումնասիրութիւններ արեւելեան գրականութեանց մասին, եւ թարգմանութիւններ արեւելեան գրականութեան գեղեցիկ հտուածներու . 4. Բանաստեղծութիւններ, վիպակներ, հին ու նոր կեանքի պատկերներ, քննական քրոնիկներ ժամանակակից հայ գրական ու գեղարուեստական բնորոշ երեւոյթներու մասին եւն. եւն.:

ԱՆԱՀԻՏԻ խմբագրութիւնն այս առթիւ իր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնէ այն բոլոր աշխատակիցներուն որոնք հաճեցան ազնուարար աջակցիլ եւ այսուհետեւ ալ պիտի աջակցին իր ջանքերուն եւ որոնց թիւն այժմ կը ստուարանայ քանի մը նոր ու կարեւոր աշխատակիցներով : Մեր ծրագրին համակրող եւ մեր ստանձնած գործին կարեւորութիւնն զգացող ուրիշ լուրջ մտքեր ալ՝ եթէ իրենց աջակցութիւնն ուզեն բերել կցել մեր ջանքերուն, վստահ կրնան ըլլալ որ ԱՆԱՀԻՏԻ մէջ պիտի գտնեն եղբայրական հիւրընկալութիւն : ԱՆԱՀԻՏԸ ազանդամով, անձկամիտ ու սահմանափակ հրատարակութիւն մը չէ . խմբագրութիւնն ունի իր որոշ համոզումները, ձգտումները եւ ուղղութիւնը՝ ամէն տեսակ հարցերու մէջ, քայց եւ սիրով կը հիւճրընկալէ տարբեր ձգտումներէ ներշնչուած յօդուածներ, պայմանով որ լրջութեամբ եւ անկեճծութեամբ յղացուած ըլլան եւ գրական վայելուչ ձևով արտայայտուած : Եւ անձնիւր աշխատակից միմիայն իր յօդուածին պատասխանատուութիւնն ունի :

Կը խնդրենք մեր բաժանորդներէն որ միանգամ ընդ միշտ բմբխոյն թէ ԲՍԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ Ք Է ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐՆԵԼ : — Կը խնդրենք մեր գործակալներէն որ իրենց ջանքերուն մէջ ՓՈՒԹԿՈՒՆ ԸԼԼԱՆ որքան կարելի է :

Մեր ընթերցողներէն կամ բաժանորդներէն անոնք որ հինգ բաժանորդ գտնեն եւ բաներ գինները կանխիկ գանձելով մեզի հասցնեն, պիտի ստանան ձրիաբար Անանիսի 1905ի բոլոր թիւերը. անոնք որ տասը բաժանորդ գտնեն, պիտի ստանան ձրիաբար 1905ի եւ 1906ի Անանիսը զւ « Պէշիկթալեանի ճառերն ու քերթուածները » :

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Է. ՏԱՐԻ

ՄԱՐՏ

Թիւ 3

ՏԻԿԻՆ ՍԻՐԱՆՈՅՇ (Հաւնչէթի դերին մէջ)

ՏԻԿԻՈՒ ՄԻՐԱՆՈՅՇ

Նրա առաջիկայ յոթնեակի առթիւ

առաջիկայ Ապրիլի 5ին Տփլիսում տօնակու է հռչակաւոր հայ արտիստուհի Տ. Սիրանոյշի երեսնամեայ բեմական գործունէութեան յորելեանը :

Յորելեանի նախաձեռնութիւնը պատկանում է Տփլիսի Հայ Դրամատիկական (հնկերութեան, որը արդէն հարկաւոր պատրաստութիւնները յորելեանի համար սկսեւ է տեսնել :

Թողնելով մօտ ժամանակներում Անահիթի ընթերցողներին տալ տաղանդաւոր արտիստուհու համառօտ կենսագրականը, մենք կը շօշափենք այն մեծ դերը, որ Տ. Սիրանոյշը խաղացել է մեր թատրոնական պատմութեան մէջ վերջին տարիներում, երբ մեր մահամերձ բեմը չնորհիւ նրան նորից վերակենդանացաւ :

70ական թւականների վերջը եւ 80ական թւականների սկիզբը մեր բեմը ունեցաւ իր ամենափառաւոր շրջանը, երբ իշխան Ամատունու ղեկավարութեամբ կազմեցաւ ընտիր խումբ, ուր գործում էին հայ բեմի ամենատաղանդաւոր ոյժերը՝ Աղամեան, Մնակեան, Թուրեան, Օր. Աստղիկ, Տ. Սիրանոյշ, Տ. Հրաչեայ, Օր. Եր. Գարագաշ եւ ուրիշներ : Այդ շրջանը տեւեց երկու « սեզոն » : Խոււրը քայքայեց եւ ասպարէզում մնաց Աղամեանը, որը անցաւ դաւանները եւ սկսեց խմբի մնացորդով տալ մի շարք գասական թատերգութիւններ : Գաւառները սթափեցին Աղամեանի հանձարեղ խաղով, ժողովուրդը իմացաւ, որ ինքը ունի բեմ եւ որի վրայ այդքան վսեմ, այդքան իմաստալից եւ տաղանդաւոր կերպով բացատրում են մեծ գրողների մեծ երկերը : Համլէտ, Ուրբէլ, Կորբատո, դրքա մի մի մարմնացած ուրուականներ էին, որ տպաւորեւ էին հայ թատրոնական ժողովրդի երեւակայութեան մէջ եւ կպել նորա սրտի թելերը մայրենի բեմի հետ :

Աղամեանը առաջին կարապետն էր որ գնա-

ցել էր դաւառը բանալու եւ հարթելու ապագայ գաւառական հայ բեմի ճանապարհը : Տատակ եւ մացառ էր բուսած այդ ճանապարհի վրայ, եւ մեծ ստեղծագործական ոյժ, բոցավառ սէր եւ խիզախ համարձակութիւն էր հարկաւոր քարացած սրտերը շարժելու եւ վառելու համար : Եւ այդ մեծ միտքի կատարեց մեծ արտիստը : Կատարեց եւ մեռաւ, արթնցած թողնելով հայ բեմը : Հեռացաւ նա ուսանայ բեմից, հիւանդ եւ հիւժւած, 80ական թւականների վերջը, որից յետոյ մինչեւ Տ. Սիրանոյշի երեւալը անցաւ մօտ տասը տարի :

Տասը թշուառ եւ հայ բեմի համար ամայութեան տարիներ . . .

Չը կար մայրենի բեմին շունչը եւ ուզին եւ նա մահամերձ մարդու էր նմանում :

Երբեմն երբեմն մոխրի տակ թաղած կայծերի նման փայլվում էին բոցիկներ եւ նորից հանգչում, ժամանակաւորապէս իրանց շուրջ աղօտ եւ թոյլ լոյս սփռելով :

Չը կար բոցավառող կրակը եւ բեմը սպասում էր այդ կրակին . . .

Չուր են կարծում, որ դրամը, հարստութիւնն են բեմը պահպանողը, զո՛ւր . բեմը պահպանողը ինքը ժողովուրդն է, իսկ նորան վառողը, կրակողը՝ տաղանդները :

Տւէք մեզ տաղանդներ, թող նոքա վառեն լոյս տան եւ բեմը չի մարիլ, կը պահպանէ իր գոյութիւնը, եւ որքան շատ են նորա տաղանդաւոր զաւակների թիւը, այնքան նորա հիմքը ամուր է եւ ապագան ապահոված :

Գաւառը, ինչպէս ասացի, Աղամեանի մահով սկսեց մոռանալ հայ բեմը . ճանապարհը զուրկ էր անցորդներից եւ նորից նա ծածկեց տատասկով եւ մացառներով . աւելի եւս նսեմացրին բեմի գաղափարը մի շարք շարչիներ, որոնք բեմի սուրբ գաղափարով գնում էին գաւառները՝ շահաղիտական եւ փառքի տենչով բռնած, զուրկ տաղանդից եւ սէրից դերասաններ, որոնք բեմը դարձրին մուրացկանութիւն, իսկ թատրոնը բարեգործական հիմնարկութիւն :

Չեմ ուրանում, դոցա մէջ էլ կային բարեխիղճ բեմի մշակներ եւ գաղափարին ծառայող անհատներ, բայց դոցա թիւը շատ սակաւ էր եւ դոքա միայն հայ բեմի մարտիրոսներ էին : Վերջապէս հայ հասարակութեան բանիմաց

մասը ցանկացաւ վերջ դնել հայ բեմի թշուառ վիճակին եւ միջոց տւեց բոլոր եղած ոյժերին ի մի հաւաքել , հրաւիրելով միեւնոյն ժամանակ Պուսից ոյժեր , որոնց թուում եւ սաղանդաւոր Տ. Սիրանոյշին :

Դա 1897 թւականն էր : Խումբը կազմւեց Բաքուում , որտեղից եւ բեմի լոյսը պիտի սրբուէր իր ճառագայթները գաւառները :

Ես առանձին նշանակութիւն չեմ տալիս Տ. Սիրանոյշի գործունէութեան՝ կենտրոններում , ուր առանց նորան էլ հայ բեմի գաղափարը վաղուց մարմնացած էր , եթէ ոչ նա նորից չէր վերակենդանանայ . բայց Տ. Սիրանոյշի գործունէութեան մէջ վերջին տարիներում փառաւոր եւ անմոռանալի էջեր են կազմում նորա գաւառական ճամբորդութիւնները : Ահա որտեղ է նորա ամբողջ գործունէութեան թաղն ու պսակը , ահա ուր է նորա կատարած մեծ գերը :

Կենտրոնները միջոց ունին տեսնելու եւ օտար բեմեր եւ փոքր ի շատէ վառել իրանց սրտում գեղարւեստի սէրը , բայց գաւառը գուրկ է գորանից եւ կարօտ է լուրջ բեմի :

Տ. Սիրանոյշը հէնց առաջին սեղոնից յետոյ սկսեց ճանապարհորդել գաւառները եւ դա ուղղակի յաղթական գնացքներ են . ի՛նչ որ եւրութիւն , ի՛նչ մեծ շարժում , եւ ո՛րքան էստետիկական բաւականութիւն տւեց սաղանդաւոր արտիստուհին :

Ես ինքս ականատես եմ եղել նորա գործունէութեան ամենախուլ գաւառներում անգամ , ուր հայ բեմի ճառագայթները շատ սակաւ է թափանցում . տեսել եմ ինչպէս օտարախօս Հայերը , սիրելով բեմը՝ սիրել են եւ իրենց մայրենի լեզուն եւ ախաատել սովորել եւ սիրել նորան :

Դա մեծ գործ է , եւ արժէ դորա համար պատկառանքով յիշել տաղանդաւոր արտիստուհուն :

Տ. Սիրանոյշը բեմը դարձրել էր ամբիոն եւ ինքը հռետոր-քարոզիչ . նրա խաղը շատ զգացումներ էր զարթեցնում եւ շատ ու շատ մոռացած մտքեր շարժում :

Եւ ո՞ւր որ նա գնացել է , իրանից յետոյ անջրջնելի հեռքեր է թողել , անչէջ պահելով հայ բեմի գաղափարը :

Եւ այժմ ահա բոլորելով իւր երեսնամեայ

փոթորկալից ուղին , նա իբրև իւր մայրենի բեմի եւ ազգի արժանաւոր զաւակը մեր առաջն է դնում իւր կատարած մեծ գործը , կազմելով հայ բեմի պատմութեան մէջ փառաւոր էջեր :

Եւ , անշուշտ , ուր որ մի բուռն հայ հասարակութիւն կայ , որի սրտին մօտ է մայրենի բեմի նուիրական գաղափարը , անշուշտ , արձագանք կը տայ նրա յորելեանին եւ կը շտապէ ջերմ մասնակցութիւն ունենալ :

Մենք պէտք է վարձատրենք մեր ազգի արժանաւոր զաւակներին , որ դա լինի խրախոյս եւ քաջալերութիւն նրանցից յետոյ եկողների համար :

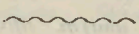
ALTALENA

ՔԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ԵՒ

ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ժ.

Իսկ պապականութեան հոյին , ինչպէս ասացինք , թէ՛ Վերածնութեան ու Նորագոյութեան թէ՛ քաղաքակրթութեան ու յառաջադիմութեան դէմ մնաց անսփոփոխ , եւ թէ՛ ուզում էր մնայ անսփոփոխ եւ Փրանսիայում նոյն իսկ այն ժամանակ , երբ այս ամբողջ երկիրը յեղափոխական ցնցումներով նոր կեանք ու բողոք կտրած՝ զարթնեց նորելու իր կազմը , ուղիղ ճանապարհի վրայ դնելու իր ընթացքը . երբ ֆրանսական ազգի արթնացած ինքնաճանաչութիւնը , արեան հեղեղներ կապելով , անթիւ անհամար զոհեր տալով , սապաւեց իր վրայ ծանրացող մրահեծան բռնակալութիւնը , բայց արեց պալատների , թանգարանների ու դատարանների գոհերը ընդհանուր ազգութեան առաջ , երբ վերջապէս խորտակելով սիրող սոսկալի անհաւասարութիւնը եւ անարդարութիւնը ,

պարզեց հայրենիքի զաւակները ընդհանուր ազատութեան, հաւասարութեան ու եղբայրութեան յաղթական դրօշակը եւ տուեց այդ դրօշակը իր քուէով, իր ընտրութեամբ կազմած հասարակապետական կառավարութեան ձեռքը:

Այո՛, բոլոր այս ժամանակում պապական հոգեւորականութիւնը ոչ միայն մնաց նոյնը, այլ եւ ատամները կռճտացնելով, շարում էր եւ այսօր էլ լարում է իր ուժերը այդ ամենը նորէն խորտակելու, ջնջելու՝ իր ձեռքի տակ դեռ եւս մնացած բոլորատեսակ ուժերով ու միջոցներով:

Պապական հոգեւորականութիւնը իր դպրոցներով ու կղերանոցներով, միամիտ ժողովրդի սրտի ու մտքի մէջ խորը մխած իր ճիրաններով, բռնակալութեան ու միահեծանութեան մշտական ծառայ զինւորականութեան ու մամոնայի դաշնակցութեամբ, ծածուկ թէ կիսածածուկ, ամէն միջոց ու հնար գործ էր դնում, ամէն որոգայթ լարում էր մեռցնելու կենդանացած ժողովրդական ինքնաձանաչութիւնը, խեղդելու ազատութեան, հաւասարութեան ու եղբայրութեան քաղցրահնչիւն մեղեդիները, ջուրն ածելու-ոչնչացնելու ժողովրդի ընտիր գործիչների բոլոր ջանքերն ու ճիգերը եւ նորէն ու նորէն թագաւորել տալու միահեծան բռնակալութիւնը:

Փրանսիան, որ Նորոգողութեան ժամանակ մնաց ամենամեծ մասամբ քաթոլիկ, որ իր հասարակապետական կազմի դեռ եւս չամրապնդւած ժամանակ մնում էր համբերող, այժմ իրեն բաւական զօրաւոր է զգում եւ ժամանակը հասած է համարում պապական հոգեւորականութեան զատուճիւրը կարգալու:

Այժմ այլ եւս բողոքը պապի սխալական թէ անսխալականութեան դէմ չէ, ոչ էլ Աւետարանի կամ Ս. Գրքի այս կամ այն վարդապետութեան դէմ է, այլ նոյն իսկ կրօնական հաստատութեան-քաթոլիկ եկեղեցու եւ հոգեւորական դասակարգի դէմն է:

Փրանսիան, որ Փրանսական հասարակապետութիւնն է, չէ կամենում թոյլ տալ շարունակելու իրենց վտանգաւոր գոյութիւնը եկեղեցուն եւ հոգեւորականութեանը, որ են ու մնացել են պապական: Ուստի եւ Փրանսական կառավարութիւնը մի հարուածով կամե-

նում է կտրել պապական հոգեւորականութեան ու եկեղեցու ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՆ ՈՒ ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ, իբրև խոշոր ու արմատական թշնամիներ ու խոչընդոտներ քաղաքակրթութեան:

Եւ կտրեց:

ԺԱ.

Փրանսական պատգամաւորական խորհրդարանը ձայների առաւելութեամբ արդէն սկզբունքով ընդունեց կոմքի առաջարկը՝ եկեղեցին պետութիւնից բաժանելու խնդիրը. այժմ մնում են մանրամասնութիւնները, որոնք առանձին հետաքրքրութիւն չեն ներկայացնում առ այժմ մեզ համար:

Պապական կղերականութիւնը կատաղած է եւ հրապարակ է իջած պաշտպանելու իր դասը:

Այո՛, ի՛ր դասը, այլ ոչ աւետարանական սկզբունքները, որոնք այսօր յարութիւն են առած կղերականների ձեռքով թաղուած խաւարից ու կնքուած գերեզմանից, հանդէս են եկել աշխարհիկ առաքեալների ջանքերով ու քարոզներով փայլելու, իրենց երկնային, իրենց յաւիտեանական ճշմարտութեամբ, հանդէս են եկել աւետելու Փրանսիային եղբայրութեան ու հաւասարութեան ճշմարիտ թագաւորութեան մերձենալը:

Փրանսական Հասարակապետութիւնը յետ կանչեց իր դեսպանին Վատիկանից:

Փրանսական Հասարակապետութիւնը առնելու է բոլոր եկեղեցիներն ու վանքերը հոգեւորականներից, ինչպէս առաւ պալատներն ու թանգարանները, կալուածներն ու զանձարանները թագաւորներից եւ դարձնելու է այն ամենը հասարակութեան սեպականութիւն:

Փրանսական Հասարակապետութիւնը առնելու է կղերականութեան ձեռքից բոլոր կրթութեան հաստատութիւններն ու հիմնարկութիւնները, ուր ամեն տարիքի կրկին սեռի ուսանողների միտքն ու հոգին զնդանում էին քաթոլիկութեան մեռցնող զաղափարներով եւ դարձնելու է այն ամենը կաճառներ ազատ գետութեան եւ կրթարաններ մարդասէր դաստարակութեան:

Փրանսական Հասարակապետութիւնը ծրա-

գրում է վերացնել ե՛ւ զինւորական դասակարգը ե՛ւ զինւորական դպրոցները :

Հայրենիքը պատկանում է հայրենիքի զաւակներին հաւասարապէս . ուստի եւ զաւակները պարտաւոր են հաւասարապէս սիրելու , ծաղկեցնելու եւ պաշտպանելու հայրենիքը իրենց սրտի ամբողջ թափով , իրենց մտքի հասունութեամբ , ի հարկին , եւ իրենց բազկի գորութեամբ-իրենց կեանքի գնով : Հետեւապէս եւ հայրենիքը սիրելու , ծաղկեցնելու եւ պաշտպանելու համար ինչ որ անհրաժեշտ է , ինչ որ հարկաւոր է՝ պէտք է ամենքն իմանան եւ ունենան անխտիր , այլ ոչ միայն առանձին դասակարգեր :

Վե՛րջ ամենայն դասակարգութեան :

Հաւասարութիւն ու եղբայրութիւն , հաստատուած գիտութեան ցոյց տուած կենցաղավարական հիմունքների վրայ եւ ցողուած ջերմ սիրոյ թելադրած ճշմարտութիւններով ու ներշնչումներով , ահա այն դրօշակը , որ պարզել է Ֆրանսական ներկայ Հասարակապետութիւնը :

Եւ ահա այդ դրօշակի դէմ է , որ օրհասական կռիւ է մղում պապական կղերականութիւնը , ընկերացած զինւորականութեան եւ մամոնայի հետ :

Եւ այսպիսով է , որ քաթոլիկ կղերականութեան անցեալն ու ներկան ոչ մի ժամանակ այնքան իր խաւար գոյնով չէ եղել հանդիսացած աշխարհի առաջ , ինչքան այսօր-այդ սիրոյ ու լուսոյ , այդ հաւասարութեան ու եղբայրութեան դրօշակի դէմ կռիւ մղելու վայրկեանում :

Սրանով պարզվում է , որ քաթոլիկ հոգեւորականութիւնը անձի պաշտօնէութեան է եղել վերածած եւ որ նա շահագործել է Աւետարանը ամենազոռելի կերպով : Ուրեմն եւ պարզվում է , որ քաթոլիկ եկեղեցին է , որ իր ընթացքով ու գործերով դաւանանէր է սկզբից մինչեւ այսօր եւ ներկայումս եղ դեռ եւս կամեւում է շարունակել իր դաւանան ընթացք՝ իրեն համար իբրեւ թէ բուն նպատակ ընտրած՝ Յիսուսաւանդ վարդապետութեան դէմ :

Վերջապէս աւելի պարզ կերպով ասենք , որ Յիսուսի քարոզած ազատութեան , հաւասարութեան ու եղբայրութեան վրայ հիմնուած քա-

թոլիկ եկեղեցին այն աստիճան խոտորնակ ճանապարհով է ընթացել , որ այսօր ոչ միայն չէ կամենում ճանաչել իր գոյութեան հիմք ու նպատակ կազմող Յիսուսաւանդ գաղափարները , այլ նոյն իսկ այդ գաղափարների իրագործման տանող միջոցների ու գործիչների դէմ օրհասական կռիւ է սկսել :

Այլ եւս ի՞նչ զանազանութիւն կայտաբանների ու պապերի , փարիսեցիական հոգեւորականութեան ու քաթոլիկ կղերականութեան մէջ :

Երկուսն էլ՝ մինը անցեալում , միւսը ներկայում՝ կատաղի թշնամի էին ու են լոյսի , ազատութեան ու հաւասարութեան :

Ժ.Բ.

Գձուձ , ստոր ու դատապարտելի է ամեն կռիւ , որ ունի նեղ անձնական շահասիրական նպատակ :

Քաթոլիկ կղերականութեան կռուի բուն նպատակն է , ինչպէս ասացինք , պահել իր ձեռքին այն ամենը , ինչ որ մինչեւ այժմ իրենն է համարել , այն է՝ ժողովրդի միամտութիւն , եկեղեցի , վանք , աղօթարան , դպրոց , կղերանոց , անկեղանոց , հիւանդանոց , որբանոց եւ այլն , որոնց մէջ անկուպար իշխանութիւն եւ սրանց միջոցով ձեռք բերած դէզ ի դէզ հարստութիւն , ժողովրդի վրայ երկաթեայ ազդեցութիւն , նրանց խղճի վրայ տիրապետութիւն-իշխանութիւն :

Հասարակապետութիւնը եւ ոչինչ չէ կամենում թողնել նրանց ձեռքին , քանի որ այդ ամենը ծառայում են նրանց համար իբր շահագործութեան աղբիւր , այդ ամենով նպատակ ու փափագ ունին խանգարելու լոյսի , հաւասարութեան եւ ազատութեան տիրապետելուն :

Կղերն այս պայքարի մէջ ունի իր կողմը՝ հարուստ դասակարգ , զինւորական դասակարգ , միամիտ ամբոխի կրօնական սնտոխապաշտութիւն եւ իրենց ձեռքի տակ դաստիարակող մանուկ ուսանողութիւն : Սակայն այդ ամենը եւ աւելին ունենալով հանդերձ , Ֆրանսական կայսրները յաղթուեցին Ֆրանսական զարթնող ժողովրդի ինքնաձանաչութեան առաջ :

Ո՛չ , կեղծիքի , սնտոխապաշտութեան , ան-

ներողամտութեան , անհաւասարութեան վրայ հաստատուած ու կռթնած կղերը չի կարող երբէք անպատիժ մնալ, ո՛ւր թէ յողթանակ տանել :

Յողթանակը լոյսինն է , յողթանակը ճշմարտութեանն է :

Քաթոլիկ հոգեւորականութեան հասուցման ժամը հնչել է : Նա պարտաւորուած է համար ու հաշիւ տալու աշխարհ եկած Մեսիային՝ ժողովրդի ինքնաձանաչութեանը-դիտութեան դատաստանին : Նա՛ կղերը պարտաւորուած է ընդունելու հասարակական գործունէութեան անարատ Տիրոջ խարսկանի հարուածները եւ իբրեւ « մանկաւոյն մուրեցնողներ » , իբրեւ հասարակական գործունէութեան ասպարէզը « աւազակաց այր » զարձնողներ քշուելու , վճռուելու սուրբ սաճարներից եւ այն ոչ միայն Հասարակապետական Ֆրանսիայում , այլ եւ , ոչ շատ հեռու ապագայում , նաեւ Հռոմում , Իտալիայում :

Այո՛ , նաեւ Հռոմում — Իտալիայում , ուր այժմ պապը թէիւ Վատիկանում սղմուած , բայց ամեն ժամանակ երազում է , ամեն կերպ աշխատում է իր կորցրած աշխարհական անկո-

պար իշխանութիւնը ձեռք ձգել , ի հարկէ , վերածնած Իտալիայի կործանմամբ :

Եւ որովհետեւ պապական եկեղեցին ամենից ամբարտաւան ու եսականն է եղել , աշխարհական ձգտումներով ամենից անկուշտն է եղել , աւետարանական գաղափարներն ամենից քմահաճ մեկնողն ու վարդապետողն է եղել , ընդհադատութեան ոգին ամենից խիստ հալածողն է եղել եւ իր ձգտումների ու քայլերի մէջ ամենից անձնապաշտ եւ կամապաշտն է եղել , ուստի եւ պիտի ամենից խիստ հատուցումն էլ ստանայ :

Այն ինչ միւս եկեղեցիները , յարմարուելով գիտութեան եւ քաղաքակրթութեան լուսարանող ճշմարտութիւնների հետ , հաշտ կացութեամբ շարունակում են եւ գուցէ դեռ երկար կը շարունակեն իրենց դոյութիւնը , պապականութիւնը պաշտօնապէս կը դատապարտուի մահւան Եւրոպայում :

Եւ այս մահուան դասապարտութեան վճիռն էր , որ արդէն արսասանեց Հասարակապետական Ֆրանսիան իր պսգամաւորների ֆուկներով :
ԽԱԴՈՒՆԻ

Դեկտ. 1904 Պարիզ

Հ ա Ֆ Ր զ Ի ց

Ի՞նչ է , եա՛րաբ , սիրողներս ի՞նչ եղաւ որ սեր չկայ .
Սիրուող կոյսի՛ն ի՞նչ եղաւ որ կոյսերից է՛լ խեր չկայ :
Ո՛ւր ես , ո՛ւր ես , ո՛վ սուրբ հոսքը , կեանց ջուրը սեւացաւ (*)
Արիւն կաթեց վարդի ոստից , գեփիւռը է՛ր ոււացաւ :
Ա՛յս ի՞նչ բան է , զարուհն եկել , բացուել են վարդ թէ ծաղիկ ,
Ո՛չ բլբուլ կայ ո՛չ հազարան , ոչ խօսում է դեղձանիկ :
Արեւի շույ , անձրեւի ցոյ , դրանց տեսես ի՞նչ եղաւ ,
Որ հանիցը ազնուութեան դեռ մի գոհար դուրս չեկաւ :
Ա՛յս ի՞նչ բան է , գիճիճ լիճ է , ոչ ոք գիճու սեր չուցի ,
Քաջ երաժիշտն անում չէ սազ , սազն երեւի ձեն չուցի :
Ասող չկայ , որ սիրողը պէտք էլ ունի սիրուելու .
Որ քրաւունք չի ճանաչուում , սիրողն ո՛ւմ է դիմելու :
Մեջտեղ ձգուած է գնդակը վեհանձնութեան , ֆաջութեան ,
Ո՛չ ոք չկայ գայ ասպարեզ , ձիււորներն ի՞նչ եղան :

Լռի՛ր , Հա՛ֆրզ , մարդ չի գիտում գաղտնիքները Ասունու ,
էլ ումնի՞ց ես հարց տալիս թէ վերջներս ի՞նչ է լինելու :

Դաւրեժ Թարգմ. Պարսկերէնից
ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՄԱՔՍՈՒՏԵԱՆ

(*) Այս տողն ակնարկում իւն է մահմետական ամբոխի կրօնական հաւատալիքներից մէկին :

Էտկար ՇԱՀԻՆ

Էտկար Շահին կը շարունակէ յաղթական յառաջխաղացութիւնն իր արուեստագիտական արտակարգ գործունէութեան: Այսօր, ամբողջ Եւրոպայի մէջ, արդէն ծանօթ է եւ գնահատուած իրիւր փորագրանկարութեան արդի երկու երեք մեծագոյն արուեստագէտներէն մին: Եթէ ուզէինք արտատպել այստեղ ամէն ինչ որ գրուած է իր մասին՝ այս վերջին մէկ քանի տարիներու ընթացքին՝ անգլիական, ֆրանսական, իտալական թերթերու մէջ, թերեւս պէտք պիտի ըլլար ամբողջ Անանիսի թիւ մը ասոր յատկացնել: Քիչ օրէն լոյս պիտի տեսնէ իր ամենէն կարեւոր արտագրութիւններէն մին, Անաթոլ Ֆրանսի Histoire Comique վէպը իրմէ պատկերազարդուած. քսանեւէինգ « փլանշ » ներքը զոր փորագրած է այդ նուրբ վէպին տիպարներն ու զլիսաւոր տեսարանները նկարչականօրէն արտայայտելու համար, իր ամենէն յաջողած էջերէն են: Կը հրատարակենք ստորեւ թարգմանութիւնը այն յայտարարութեան որով Քալման-Լէվի հրատարակչական տունը կը ծանուցանէ այդ գործին երեւումը: Կը հրատարակենք նաեւ թարգմանութիւնը յօդուածի մը զոր l'Art Décoratif գեղարուեստական կարեւոր ամագրին մէջ հրատարակած է վերջերս թերթին տնօրէնը Պ. Սուլիէ:

« Histoire Comique իրապէս ուրիշ բան չէ եթէ ոչ սիրոյ ողբերգական պատմութիւն մը, բայց որ գերասաններու մէջ կ'անցնի, այդ կեղծ աշխարհին մէջ զոր կը սահմանափակեն կանթեղաչարն ու նկարուած տեքորները եւ ուր ամէն բան շինծու կը թուի:

« Շահինի սքանչելի փորագրութեանց մէջ որ այժմ կը զարգարեն Histoire Comique բնագիրը, կը վերագտնենք Անաթոլ Ֆրանսի ըստեղծած տիպարները, եւ « փիթթօրէսք » ը այնքան մեծ է արուեստագէտին արտագրութեանց որքան հոգակաւոր գրագէտին մտածման մէջ:

« Շահինի գրոցին տակ՝ մի առ մի կը վերապրին այդ արտասովոր գէմքերը, Ֆելիսի Նանթէօյլ, հրապոյրով ու երիտասարդութեամբ ա'յնքան լեցուն. Շրվալիէի սիլուէթը, նախ անճարակ ու ձախաւեր, գրեթէ ծիծաղելի, եւ որ յետոյ՝ իր զգացման սաստկութենէն՝ եղբրական կը դառնայ: Այդ երկու անձերուն շուրջ կը շարժի՝ ներոյժ կեանքի մը մէջ՝ քուլիսներու ամբողջ աշխարհը, հեղինակներ, գերասաններ, « րէժիսէօր » ներ, « ֆիկլիւրան » ներ եւ հագուեցնողներ, որոնց մէջէն թրիւպլէ կը պտտցնէ իր ժպտուն սկեպտութիւնը:

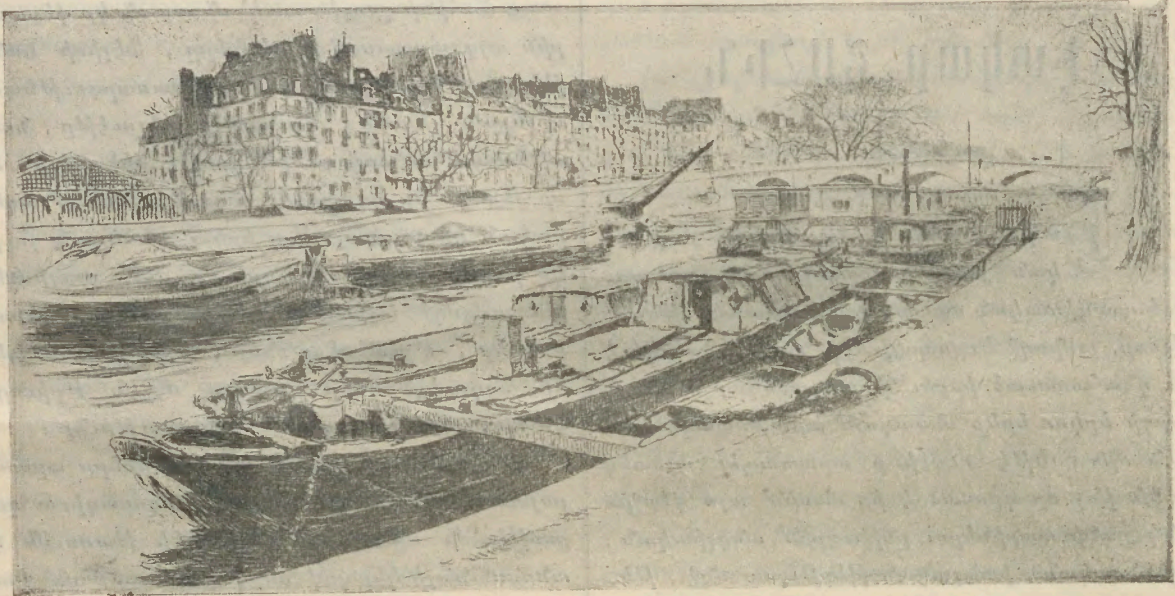
« Վէպին եղբրական տեսարանները արտայայտուած են Շահինի կողմէ՝ հագուազիւտ զօրութեամբ մը: Հոս՝ Շրվալիէի թաղումն է՝ անմոռանալի կերպով ներկայացուած, հոն՝ Փուրիզի ա'յնքան այլազան տեսարանները, « պանլիէօ » ի թաղծագին պողոտաներ, շարժումնալից պուլվարներ, թատերասրահներ եւ քուլիսներ՝ վերարտադրուած այնքան դիտողութեամբ որքան սրամտութեամբ:

« Աւելցնենք թէ Անաթոլ Ֆրանս, որուն արուեստագիտական զգացումը երեք չէ սխալած, ինքն իսկ ընտրեց Շահինը իր Histoire Comique պատկերազարդելու համար: . . .

« Դեղասէրներու սահմանուած չքեղ գիրը մը ըլլալէն աւելին է այս հատորը. այնքան լաւ կը պատկերացնէ մարդկային կրքերուն միանգամայն ցաւազին եւ հեգնական երեւոյթը, որ յուզման աղբիւր մը պիտի ըլլայ դիտողին համար »:

Գինն է, մասնաւորապէս պատրաստուած թղթի վրայ, 100 ֆրանք. ճափոնական թղթի վրայ, 150 ֆրանք:

Սահաւասիկ արուեստագէտ մը զոր կարելի չէ ու եւ է դասաւորման մէջ սղմեցնել եւ որ կը շուարեցնէ սովորական մտաւոր ծուլութիւնը հասարակութեան որ կ'աճապարէ տաղանգ մը նեղ սահմաններու մէջ փակելու: Պ. Շահինի ոլորտը, դիտողութեան եւ նկարագրի ոլորտն է. արդ, բոլոր միջավայրերուն մէջ, եւ ամենէն տարածէտ երեւոյթներուն տակ, դիտողութիւնն ու

Փարիզեան գեասփ (Քոլիշե Art Décoratifի)

նկարագիրը իրենց իրաւունքներն ունին: Ծաղ-
րանկարէն մինչև տոամը, անհատական տի-
պարը ինքզինքը կը յայտնէ միշտ հաւասարապէս
ճշմարտ եւ մարդկային:

Մշտական եւ այլազան մարդկային կատա-
կերգութիւնն է որ Պ. Շահին կը ճգնի արտա-
յայտել իր օ-ֆօրքներուն մէջ, ամէն անգամ
արտայայտութեան միջոցները հպատակեցնելով
իւր նիւթին, անոր բնութեանը, անոր դաժա-
նութեանը կամ փափկութեանը, անոր տիրա-
կան գոյնին, անոր միջնորդին: Կը դժկամակի
ամէն տեղ նմանօրինակ յօրինուածք մը բռնա-
զրելու:

Թերեւս անօգուտ չէ նկատել՝ հիմունքին մէջ
այս ընդհանուր հետաքրքրութեան, — կեան-
քի, սովորութեանց եւ կրքերու բոլոր արտա-
յայտութեանց վրայ՝ արթնահայեաց, այսօրուան
ժամանակին ու քաղաքակրթութեան ճիշդ նիշը
դնող, — արեւելեան ծագումը արուեստագէ-
տին, որ Հայ է, եւ որ, պատանեկան տարիքին
մէջ իր երկրէն խլուած, Եւրոպա հասած է՝ նոր
աչքերով, եւ մտքով մը՝ միշտ քիչ մը օտար
մնացած, հակառակ այդ տարիքին այնքան դիւ-
րին եղող բոլոր դաստիարակման եւ ընտելաց-
ման: Նշանակելի է արդէն որ Պ. Շահին, թուրքիայէն ելլելէն յետոյ, նախ կանգ առած
է այնպիսի տեղ մը որ կէս-արեւելեան է դար-

ձեալ, քանի որ Վենետիկի մէջ է որ իր Եւրո-
պայի առաջին տարիներն անցուցած է: Աւելի
եաքն է ուրեմն, երբ թաղիումը կրնար աւելի
բուռն եւ զգայութիւնը աւելի հզօր ըլլալ, որ
փարիզեան ամբոխին մէջտեղը նետուած է ան:

Վենետիկ անցուած այդ տարիները մասնա-
ւորապէս նկատելի են արուեստագէտին կեան-
քին ու կազմաւորման մէջ, անոր համար որ
այնտեղ ըրած է իր արուեստի առաջին ուսում-
նասիրութիւնները, Փաօլէթթի նկարչին առաջ-
նորդութեամբ: Հոն սորված է գծագրել եւ նը-
կարել. եւ հետաքրքրականն այն է որ Շահին,
որ շատ արագ կերպով եւ շատ երիտասարդ
տարիքի մէջ — հազրե երեսուն տարեկան կայ
— յաջողած է լուրջ համբաւ մը չինել իբր փո-
րագրիչ, նախ դէպ ի նկարչութիւնն ուղղած է
իւր ջանքերը:

Ուզեցի տեսնել՝ արուեստագէտին հետ՝ մէկ
քանին այն փորձիկներէն զոր Վենետիկի մէջ
նկարած է՝ բնութիւնէն օրինակելով: Շատ սահ-
մանափակ ծաւալով այդ ուսումնասիրութեանց
մէջ, գոյներու յարաբերութեանց, միջնորդի,
նոյն իսկ զանգուածի հետախուզութիւնները
շատ զգալի եւ շահեկան են: Գոյնին համար
օժտուած չըլլալուն պատճառով չէ ուրեմն որ
Պ. Շահին միտած է գծերու արտայայտութեան.
անհրաժեշտ է հաստատել թէ իր մէջ կայ նկարչի

Անգործ բանուր (Քիչիշե Art Décoratif)

ճշմարիտ խառնուածք մը որ մինչեւ ցարդ կեանքի պարագաներու բերմամբ, ստուերի մէջ է մնացած :

Իր ուսուցիչը իրեն կը յայտարարէր՝ Վեներսիկ, թէ պիտի յաջողէր նկարչութեան մէջ,

բայց թէ իբր գծագրութիւն երբեք լաւ բան մը պիտի չկարենար արտադրել: Այս նախագուշակութիւնը այլ եւս պէտք չունի հերքուելու, բայց այն գէթ ցոյց կուտայ առաջին հաստատում մը Շահինի նկարչական ընդունակութեանց :

Պէտք է արդէն յիշել որ Շահին իբրև նկարիչ ըրած է իր սկզբնաւորութիւնը մեր Սալոններուն մէջ, եւ իր ուղարկած նկարները աննրկատ չեն անցած :

Կենդանագիր Տիկին Լուիզ Ֆրանսի (Քլիշէ Art Décoratif)

Առաջին անգամ, 1896ի Սալոնին, Կ'երեւայ Անկուսի մը (Un gueux), որ ժողովրդական ճաշարանի մը ամայի անկիւնը իր ուտելիքի կտորը կը կրծէ : Լոյսի եւ շուքերու հզօր հակադրութիւնները, լուսաստուերի հետախուզութիւնը, նոյն իսկ այն եղանակը որով յօրինուած են դէմքն ու ձեռքերը, անշուշտ կը զգացնեն դպրոցի ազդեցութիւնը . Ռամպրանտի յիշատակը անցած է անկէց . բայց արդէն գովելի կորով մը կը նկատուի երիտասարդի մը մէջ եւ նկարագրի զիտողութիւն մը որ արդէն հասարակ չէ եւ պիտի կարենայ շատ անձնական դառնալ :

Շահին այն ատեն՝ նոր եկած Վենետիկէն, Աքատեմի ժիւլիանի մէջ տարի մը անցուցած էր, ուր իբր ուսուցիչ ունեցած էր Փան-Փոլ Լորանսը եւ Պենժամէն Գոնսթանը, առանց որ ատոնց դասերը իր տաղանդին վրայ որոշ ազդեցութիւն մը գործած ըլլային: Յաջորդ տարիները, Սալոնը զրկած իր նկարները, Ինֆլուսասն կիկը (1898), Մոննարթր (1899), միշտ՝ ժողովրդական եւ փութը նօթի մը մէջ, նիւթի ամուր յատկութիւններով, լուսաստուան աւելի փափուկ զգացում մը կը յայտնէին: Տան ներսի սպաւորութիւնը եւ փարիզեան փողոցի լոյսը հոն ուսումնասիրուած էին շատ ճշդատես եւ շատ ուշադիր աչքով մը :

Իր նկարչական առաջին փորձերէն ետքն է որ, 1899ին, Շահին յօրինեց իր առաջին փուլանք-սեշը, պարզ ուրուագիծ մը : Վինետակի մէջ, իր Փաօլէթի ուսուցիչը իրեն ընդօրինակել կուտար գրչով՝ Թիէփոլոյի օ-Փորթներէն մէկ քանին, եւ ձեռքի ու տեսողութեան այդ կըրթութիւնը անշուշտ անօգուտ պիտի չմնար արուեստագէտին համար . բայց Փարիզի մէջ աշխատանոցի ընկերով մը փորագրութիւն ընելը տեսնելէ ետքն է որ՝ փորձեց այդ ճիւղը, նախ՝ շատ տարրական միջոցներով, պղնձի կտորի մը վրայ ուրուագծելով փողոցին մէջ իր ուշագրութիւնը գրաւող ո եւ է սիլուէթ մը :

Շահին այսպէս կը սկսի օրէ օր կուտակել իր ուրուագիծները, փորագրութենէն հետզհետէ աւելի ախորժ զգալով . եւ քիչ յետոյ արդէն կը յայտնուին քանի մը նիւթեր աւելի ամբողջական, փողոցի տիպարներ կամ իր մանկական տարիներուն յիշատակներ, Արեւելքի տեսարաններ իր յիշողութեանը մէջ պահուած .

«Տաճկաստանի Դեզուներ, Խափշիկ կիև մը, գլուխներ « արեւելեան ձեւով » յարդարուած, ինչպէս Րամպրանտի գործերուն մէջ, կը կազմեն գրեթէ ամէն ինչ որ իր արտադրութեանց մէջ կը յայտնէ իր ծագումը :

Արուեստագէտը նախ մտածուէր նախաորութեամբ մը կը ծանրանայ ցաւագին, հիւանդոտ նկարագրին վրայ այն մարդկութեան գոր կ'ուզէ արտայայտել : Փարիզի թշուառութեան ամբողջ կեանքն է որ նախ իր ուշադրութիւնը կը դրասէ, մանուսանդ որ ինքն ալ հակամէտ է ստոր՝ ազգուած իր առաջին տարիներուն տրամութենէն, իր երկրին մէջ տեսած աւերական տեսարաններէն : Դատարկապորտները, ձորձագղեացները, թափառիկները, արուարձաններու խոնարհ արհեստաւորները, նախ կը հայթայթեն նիւթն այդ էջերուն ուր կը տեսնուին անօթութենէ ծիւրած գէմքեր, ուր վաստակաբեկ մարմինները կը կորանան աղքատ բնապատկերի մը մէջ, — « պանիլէօ » ի վտիւ ծուր կամ ջրանցքի քարափներ, գործարանի ծխնելոյզներով որ միօրինակ տանիքներէն վեր կը բարձրանան :

Այդ շրջանին զլիսաւոր կտորներէն մէկն է Շարօ-Ռուժը, թշուառութեան սրտաձուլիկ սոսամ, ուր բոլոր անձկութիւնները կարծես կը խոնուին, ոմանք խաղի մէջ ինքզինքնին մոռնալով, այլք իրենց համը ընկճումին մէջ փլչելով :

Տակաւ սոռ տակաւ այդ դիտողութեան պէտքը, որ կը տիրապետէ Պ. Շանինի մէջ, զինքը կ'առաջնորդէ երեւան հանելու կեանքի բոլոր հակապատկերները, զինքը կարող կ'ընէ տեսնելու՝ փողոցէն անցնող վայելչագգեստ կնոջ գէմքի մէջ՝ նոյնքան շահեկան նշանները

Ռիթա (Քլիշէ Art Décoratif)

ցեղի, սովորութիւններու, մտածման եւ դաստիարակութեան բարդութիւններու : Միեւնոյն ատեն փորագրելը, որ արուեստի այդ ճիւղին համար մասնագիտական ո եւ է դաս չէ ստացած, հետզհետէ կը ձուլացնէր իր արտայայտութեան միջոցները, իր շինուածքը կ'այլազանէր, եւ նախ գրեթէ միմիայն փուստի-սեղանի աշխատելէ յետոյ՝ կը միացնէր բոլոր հնարքները օփորթին, կրեկներու, արուարձանի, ջանալով գտնել իւրաքանչիւր անգամ՝ նիւթին ամե-

նէն աւելի համապատասխան եղող յօրինուած-
քը :

Արտայայտութեան ձեւին մէջ այդ ընարողա-
կանութիւնը Պ. Շահինի մեծ հրապօյրը եւ մեծ
ուժը կը կազմէ : Ունի զմայլելիօրէն թեթեւ
ու քաղցր զորչութիւններ , նուրբ « մտորէ »-
ներ, որ կարծես հազիւ թեթեւ շուքով մը քերած
անցած են պղնձին վրայէն , ինչպէս միքայի
գողտր գլուխին մէջ . ունի նաեւ ուժեղ ու
խիստ գծեր , ինչպէս Տիկին Լուիզ Ֆրանսի
կենդանագրին , Անգործ քանուորին եւ « Աքսի-
սիս » ծեր որմնադիրին մէջ . խոր ու թաւշենի
սեւեր ունի , ինչպէս Միս Նօէյսի կենդանագրին

մէջ . Լայն ու համազօր գունաւորումներ ունի ,
ինչպէս Պ. Լեռանի կենդանագրին մէջ , կարծես
« լավի » ուղ շինուած :

Մերթ հատու է եւ մերթ փափուկ , ու եր-
բեմն երկուքը մէկանց . եւ զիմագծութեան մը
ազնուութիւնը կամ ախտանիշերը , ամբօխի
չարժումները , քաղաքներու համապատկերները
նշանակուած են իրենց ուրոյն նկարագրով ,
իրենց ուժգնութեամբ կամ ստուերացումով ,
իրենց ճշմարիտ լոյսին մէջ , բոլոր « փլան »-
ները սքանչելի կերպով զգտուած :

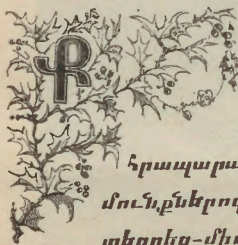
ԿԻԻՍԹԱՎ ՍՈՒԼԻՒ:

(Մնացեալը յաջորդ քիւռով)

Վարդանանց Շրջանը

(Պատմական յիշատակ)

Քրիստոնէութիւնը մտաւ Հա-
յաստան թէ չէ՝ հայ ժողո-
վրդին գործունէութեան
հրապարակ հանց, համաշունչ զգաց-
մունքներով հայերին միմեանց հետ մօ-
տեցրեց-միմեանց հետ շղկապեց :

Հայ ժողովուրդը , որ մինչեւ քրիստոնէու-
թիւն , կրաւորական դեր էր կատարում իր
հայրենիքի անցած-գարձածի մէջ , քրիստոնէու-
թեամբ քուէի տէր դարձած՝ հանդէս եկաւ ամ-
բողջովին կառավարելու իր եկեղեցական աշ-
խարհը :

Ընտիր հոգեւորականների եռանդը , խան-
դավառ գործունէութիւնը եւ ժողովրդի մէջ
եղած բնածին հակումների՝ աւետարանական
գաղափարներին համապատասխան լինելը՝ մի-
անգամից դիւրացրին եկեղեցական հասարակա-
պետութեան կազմակերպելու եւ զօրանալու

գործը : Նպաստեց նաեւ մեր թագաւորող տնկերի
ու իշխող նախարարների թէ տկարացած եւ թէ
միմեանց հետ դժուած կացութիւնը :

Մի ամբողջ դարի լարուած գործունէութիւնը
հանդէս հանեց ժողովրդին զրահմուտ դարձնե-
լու պահանջը : Նայած գործ դրած ջանքերին
ու ճիգերին , արդիւնքը շատ պակաս էր երե-
ւում : Պէտք է որ ժողովուրդը ինկ՛ր կարողա-
նար կարդալ , հասկանալ , գիտակցել : Գործող
դարի վերջերում այս պահանջը՝ իր բնական
նակարգ անհրաժեշտութիւն՝ արձանագրուեց հայ
գործիչների առաջ : Եւ հայ ժողովրդը , հարա-
զատ դաւակը , Հացեկցի Մաշտոցը՝ Ս. Մէշտոյր
տեւեց հային իր ազգային գիրն ու դպրութիւնը :

Բացեցին դպրոցներ ամենայն տեղ : Հայ
տառերին ծանօթանալ , նրանց օրհնաբեր պատու-
ները քաղել շտապեցին ամենքը , ամենքը ան-
խորի պատանի , երիտասարդ թէ ծեր : Այսպէս
է վկայում ժամանակի պատմագիրը :

Գրահմութիւնը , համանման գրքերի (Ս.
Գիրք) ընթերցանութիւնը հայ ժողովրդի մտա-
ւոր աստիճանը բարձրացրեց , միմեանց միջեւ
յարաբերութիւնները դիւրացրեց եւ համանման
գաղափարներով միմեանց հետ ամուր շղթայեց-
խսկապէս եղբայրացրեց եւ կազմեց ու պատ-
րաստեց աշխարհային ամեն տեսակ փոթորիկ-
ների դէմ խղճի ազատութիւնը պաշտպանելու :

Հասաւ փորձութեան ժամը - տեղաց փոթո-

րիկը: Պարսիկը գրոհ տւեց մեր երկիրը: Մոխրապաշտութիւնը կռիւ հրատարակեց քրիստոնէութեան դէմ:

Բռնակալութիւնը եկաւ մեր երկիրը անեղօրէն ամպոտեց-միգապատեց. մեր ազգային զբաւրոցը ելաւ հայի զիմադրութեան ճանապարհը փարոսեց:

Քրիստոնեայ Այրարատեան մեր բնաշխարհը ոտքի կանգնեց, իր 66,000 կտրիճները կռիւ դաշտն ուղարկեց եւ ինքն ամբողջովին զինեց իր խղճի ազատութիւնը պաշտպանելու:

Եւ պաշտպանեց:

Աւարայրի պաշտօնական ճակատը պարտութիւն կրեց. Վարդան Մամիկոնեան 1036 ընտիր քաջերով նահատակեց, բանակը ցրեց. բայց կռիւը չվերջացաւ: Աւարայրի փոխանակ՝ Այրարատը արիւնեց. զինուորների փոխանակ՝ ժողովուրդը շարժեց — թողեց տուն, կալուած ու հարստութիւն, եւ հողին, գաղափարը, պատիւը գերադասեց: Նիւթեղէն տաճարները գոցեց, ինքնին անձնօրէն տաճարացաւ:

Երբէ՛ք Մասիս այնքան ուժգին չէր հրաբխիւ, ինչպէս Այրարատեան ժողովուրդը հրաբխեց առանց խորութեան սեռի ու դասակարգի: Երբէք մեր բնաշխարհն Այրարատ այնպէս զմայլելիօրէն չէր դարունել, ինչպէս զարունեց այրարատցին, հանդէս հանելով իր բարոյական կեանքի երփներանգ ծաղիկներն ու բուրախից փնջերը:

Պահ մի զիմենք մեր անմահ Եղիշէին եւ այդ հերոսական չրջանը պատկերացնող բոլոր մեր պատմագրներին, կենդանացնենք մեր մտքի մէջ այն կեանք-փոթորիկի, այն հաւատ-զիմադրութեան թովիչ պատկերը:

— Թողին բնակիչներն իրենց գիւղերն ու քաղաքները: Դուրս եկան իշխանազուհներն իրենց շքեղ ապարաններից, փափկասուն հարմներն առազաստներից, նորափեսաներն իրենց սենեակներից: Վայր իջան ծերերն աթոռներից, երեխաները մայրենի գրկերից եւ ամենքը, ամենքը գնացին լեռների ու ձորերի մէջ ապաստանեցին: Լաւ համայնցին պատուաւորութեամբ ապրիլ քարայրների մէջ, քան ուրացութեամբ վայելչութիւնների մէջ:

Առանց տրտնջալու կերակրում էին վայրենի խոտերով եւ բնաւ չէին յիշում իրենց սո-

վորական խորտիկները:

Լուեցին սիրոյ երգերը. փշուեցին գուսանների տաւիղները. կտրատեցին քնարի լարերը: Նրանց մխիթարութիւնը՝ սաղմոսներն էին ու իրենց հերոսների կատարած սխրագործութեան պատմութիւնները: Ամենքը իրենց սիրտը տաճար եւ անձը քահանայ էին համարում, մարմինը սուրբ սեղան եւ հողին ընդունելի պատարագ: Ոչ ոք յուսահատութեամբ չէր սզում սրախողխող սպանածների վրայ եւ ոչ էլ ողբում իր մերձաւոր սիրելուն: Համբերութեամբ ճգնում էին, առաքինութեամբ նահատակում: Վկայութեան հրեշտակի թեւերի տակ փրկութեան ու յաղթութեան հրեշտակին էին սպասում: Այս ամենի հետ եւ պատահած տեղը՝ հայ քաջերը կատաղութեամբ թշնամու հետ էին կուռում: Կապոյտ լեռներ, Տմորիքի ամբուրիւններ, Խաղտեաց բարձրութիւններ, Արցախի անտառներ այս կռիւների վկայութիւններից արիւնեցան:

Խօսքի ու գործի հրաշալի խտացումն էին եկեղեցու սուրբ հայրերը եւ ազգային դպրոցի շարժման վարժապետներն ու վարդապետները: Նրանք հեռուից չէին ձեռքի նշաններ տալի եւ ոչ ազատ երկրից ու ազատ դահլիճներից ճառեր թնդացնում, թղթիւր մրոտում, այլ բուն երկրի մէջ, արիւն գործի մէջ իրենց անձի օրինակով էին հանդէս իջնում: Նրանք սրտացաւ մխիթարիչն էին, երբ սուգի մէջ էր հայը: Նրանք ողբելուց ողբելորդը՝ երբ լքումն ու վհատումն մօտենում էր հային. նրանք խաչ ու սուր ձեռքներին իրենց լանջով ընդառաջողն էին թշնամու, երբ անառաջնորդ էր հայը. նրանք ամենից առաջ դահիճների սրերի տակ իրենց պարանոցներ մեկնողն էին, երբ այդ սրերը դող էին ազդում հային. նրանք խոնաւ բանտերի մէջ ծանր կապանքների տակից շղթայակապ նախարարների ու իշխանների վիճակն ամբողջ ու հողիները կազդուրող էին, երբ վհատութիւն ու թուլութիւն ուզում էին մօտենալ հայ հողիներին:

Այո՛, նրանք էին հայ կեանքի բարոյատենչ ոգու ծնողները, ինքնապաշտպանութեան կայծերը հրդեհ դարձնողները, զիմադրական շարժման ու ընթացքի ղեկավարները եւ արիւն կրակի մէջ առաջին նետող ու վերջին ելնողները:

Ոտքի էր ելած եւ հայ հերոսներին ծնող հայուհին :

Իրենց տղամարդկանց հետ միասին թողեցին չքեղ ապարանքներն , ու լիւս , անապատ ու քարանձաւ քաշեցին քնքոյչ հայ տիկինները՝ մեծուհի թէ իշխանուհի , քաղաքացի թէ գեղջկուհի : Է՛լ չյիշեցին կեանքի փափկութիւնն , մոռացութեան տուին կեանքի յարմարութիւնն : Շարմաղ հացի տեղ , կորեկ էին ուտում . անաբատ-անապակ զինու տեղ՝ ջուրը չափով խմում : Կերպասի ու ոսկեկար հագուստի տեղ բրդէ կոշա չորեր էին հագնում :

Ընկան ոսկէ գնդներն ականջներից , կոտորակեցին աղամանդազարդ ապարանջանները , կորան-չքացան գոյնզգոյն զմրուխտներով վառւող թեւկապները , փշրեցին-կողոպուեցին մարգարիտ ու բիւրեղ , յակինթ ու սուտակ մատանիները :

Է՛լ անուշաբոյր իւղերով չօծեցին վարսագեղ գլուխները . փղոսկրեայ սանրով չկոկեցին սաթափայլ մազները : Ոսկեայ գեղղիրն էլ չը սուրմայեց սեւորակ աչքների արտեւանուճնները . էլ ժպիտ չծաղկեց նրանց բարակ շքրթունքներին :

Կեանքի պայմանները հաւասարացրել էին ամենքին . չէ՛ր կարելի նշմարել թէ որն էր տիկինը եւ որն աղախին : Ոչ մէկը միւսի համար անկողին չէր պատրաստում . բոլորը միասին պառկում էին խոտի վրայ գետնի կոշտ երեսին :

Չկային նրանց համար ատանձին խոհարարներ համազամ կերակուրներ պատրաստող եւ ոչ մատուցակներ զովարար օշարակներ մատուցանող : Արծաթ ջրածիկն էլ չմօտեցաւ ձեռքներին ջուր ածելու եւ ոչ անուշահոտ օճառը դիպաւ նրանց զուճաչ երեսին :

Ոչ մաքուր ամաններ դարսեցին նրանց առաջ , ոչ ուրախութեան բաժակներ : Այլ եւս խնդրակներ չբացին նրանց դռները եւ ոչ ոք չը կանգնեց դռների առաջ հիւրեր ընդունելու . նրանց չքեղազարդ դահլիճները այլ եւս չբացեցին խնձոյքների համար :

Փոշոտեցին-ծխոտեցին նորապսակ հարսների սրահակները . սարդի ոտայնով ծածկեցին նրանց հարսնութեան սենեակները : Չքացան աների զարդ ու զարդարանքները : Փչա-

ցան-անչքացան նրանց սեղանի պարագաները : Փուլ եկան-քանդակեցին հոյակապ ապարանները . կործանեցին-աւերեցին նրանց ապահովութեան ամբոցները :

Չորացան-աղանձեցին ծաղկալից բուրաստանները . արմատախիլ եղան պինդեր այգիների վազները : Իրենց աչքերով տեսան կայքերի յափշտակութիւնը . իրենց ականջներով լսեցին սիրելիների հառաչանքները : Նրանց գանձերը թաղաւորական արին . գլուխների ու ձեռքերի թանկագին զարդերը չարագործ ձեռքեր կողոպուեցին :

Միբուն մեր աշխարհի փափկասուն տիկինները , սր պահել-մեծացել էին կակուղ ծածկոցների տակ , փափուկ պատգարակների մէջ , բուսկի օտքերով էին ման գալի : Նբանք , որ մանկութիւնից հորթի ուղեղով , սրսի կակուղ մտերով էին կերակրել , մեծ ուրախութեամբ խոտակեր կեանք էին վարում : Մոռացան նախկին քնքշութիւն . սեւացաւ-ներկեց նրանց մարմնի ձեւափայլ մորթը . ցերեկը արեւախորով էին լինում , գիշերը գետնի վրայ պարկուտում :

Մոռացան կանաչի տկարութիւն . կոխուտին մեղքի գէժ , կտրեցին նրա շարաքեր արմատները : Իրենց կեանքով նմանեցին քաջ մահաւաճ նահատակածներին . հետուից մխիթարիչ ուսուցիչներ դարձան բանտարկեւածներին : Իրենց նազուկ ձեռքերով աշխատեցին ու կերակրեցին . իրենց համար նշանակաւթ չափները անտեսեցին , կապաւծ-կալանաւոր իրենց թանգ սիրելիներին տարէցտարի ուղարկելով՝ մխիթարեցին :

Շա՛տ ձմեռներ անցան , չա՛ա ձիւներ հալեցին . դարունը բացեց . նոր ծիծեռներ թռանեկան . կենցաղատէր մարդիկ տեսան այդ՝ ուրախացան , բայց մեր աշխարհի սգաւոր կանայք երբէք չտեսան իրենց սիրելիներին : Գար-նանային ծաղիկները նրանց միտը բերին իրենց անձկալի ամուսիններին , բայց աչքները կարօտ մնացին նրանց ցանկալի երեսներին : Ողորձողում չատ արցունքներ թափեցին , չատ արձաններ կանգնեցին եւ սրանց վրայ իրենց սիրելիների ինկելի անունները նշանակեցին : —

Եւ այս զիւցազնական կացութիւնը շարունակեց 30-35 տարի : Հրատարակւած պատերազ-

մի դրօշակը մի ղինւորի ձեռքում չէր եւ ոչ էլ մի քանի ղինւորի , այլ մի ամբողջ ժողովրդի . այս պատճառով՝ ոչ գեախն էր ընկնում եւ ոչ թշնամու ձեռքն անցնում :

Աղէտների մէջ հայ ժողովրդի հողին զօրացել էր, զբկանքների ու պայքարների մէջ արիացել : Այնքան առատութեամբ թափած իր արիւնը , զոհարերած հերոսները , համբերած-տարած տանջանքները առաւել նուիրական , առաւել թանկ , առաւել անհրաժեշտ էին դարձրել խղճի ազատութիւնը եւ առաւել հաւատ էին ներշնչել յաղթանակը տանելու :

Ժողովուրդը հոգու ամբողջ զօրութեամբ դիտակից էր իր վարած կուին , հաւատում էր իր ընթացքի ճշմարտութեանը : Եւ այս կուրկարած սերունդից առաջ եկած նոր սերունդը վարում-չարունակում էր ժառանգութիւն ստացած սուրբ պայքարը :

Հայ ժողովրդի յամառ ըմբոստոցումը, ժայռ դիմադրութիւնը , մինչեւ վերջին շունչը զոհւելու ակներեւ վճռականութիւնը , միանալով այլեւայլ դժգոհութիւններին ու տեղական կուսակցութիւններին՝ շարժեցին Սասանեան արքունիքի խաղաղութիւնը , առաջ բերին վէճեր ու դաւեր , պալատական յեղափոխութիւններ ու գահընկեցութիւններ մինչեւ որ հերոս ժամանակների եւ հերոս զարմի ծնունդ վաճան Մամիկոնեան՝ լեռ, անտառ ու քարանձաւ կենդանի դպրոցներից ելած քաջարի ընկերներով նուարակի մէջ 485 թ. փառաւոր դաշնադրութեամբ ճանաչել տեց Պարսկին հայ ժողովրդի պաշտպանած դատի արդարութիւնը :

Հայ ժողովուրդը ելաւ անտառից ու քարանձաւից՝ դիւզ ու քաղաք իջաւ իր տարած յաղթանակով պսակ բոլորելու յամառ կուր ընթացքում մարտիրոսացած իր քաջերի անմահ յիշատակին , եւ իր ընթացքը , իր օրինակը իբրեւ յաւիտենական սրբազան կտակ թողնելու յաջորդ սերունդներին :

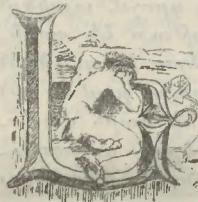
Մ. ա.-ք. ՄԵԼԵԱՆ

24 Փետր. 1905 թ. Պարիզ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փարիզեան Հայ Եկեղեցու օտուջը

Երբ առաջին անգամ լուր տարածւեց Հայերիս մէջ թէ՛ Փարիզում մի մեծածախս շքեղ հայկական եկեղեցի է կառուցւում, բոլոր մտածող ազգայինների մէջ, կ'ատես թէ՛ բնազդումով , անմիջապէս ծագեց այն յոյսը , թէ՛ անշուշտ եկեղեցուն կից պիտի հիմնուի եւ մի մեծ կրթական հաստատութիւն, մի դպրանոց, որը կարողանար բաւարարութիւն տալ մեր ազգի այժմեան գլխաւոր պահանջներէ մէկին եւ որը , լրացնելով եկեղեցու կոչումը , նրա հետ միասին կազմէր մի բարոյական եւ մտաւոր հայկական կենտրոն քաղաքակիրթ ազատ երկրում: Հիմի հետաքրքիր լինինք փոքր ինչ հասկանալու այս հաւաքական քննադրումի եւ յոյսի հիմունքը : Նախ որ մեր ազգի պատմութեան ընթացքում , քրիստոնէութեան առաջին դարերից սկսած մինչեւ մեր ժամանակ, հայ եկեղեցին անխզելի կերպով միաւորւած է եղել դաստիարակութեան եւ լուսաւորութեան գործի հետ , այնպէս որ դաստիարակութիւնը հայ ժողովրդի աչքում եկեղեցու անհրաժեշտ պաշտամունքներից մէկն է համարւած : Այդպէս տեսած է, այդպէս սովորած է մեր ազգը, որ՝ եկեղեցու պարտականութիւնը միայն աստուածապաշտութեան ծէսեր կատարելը չէ , այլ գլխաւորապէս ուսում տարածելը իւր հօտի մէջ: Ուստի մեր ժողովրդի հայեցակէտով , երբ մի եկեղեցի իւր դպրոցը չունի՝ նա դեռ ամբողջացած չէ, նա դեռ կ'իՍՍՏ է: Ուղի՞ղ է այդ հայեցակէտը թէ՛ սխալ — հարցը այդ մասին չէ այժմ , այլ թէ՛ դա՛ է հայ ժողովուրդի աւանդական հոգեբանութիւնը այդ խնդրում :

Երկրորդ , որ մեր հայ գաղութների պատմութիւնից յայտնի է թէ՛ ո՛ւր որ հեռաւոր երկրներում Հայը եկեղեցի է կառուցել առանց դպրոցի , առանց մտաւոր պարագայ կազմելու եկեղեցու շուրջը , այդպիսի եկեղեցին վերջ ի վերջոյ թափուր է մնացել եւ ծախուել է օտարներին , ինչպէս Ամասերգամի եկեղեցին էր եւ այլ նմանները : Ուստի ամեն մտածող ազգային բնականաբար պիտի ենթադրէր թէ՛ այդքան ակնյայտի փորձերից յետոյ երբ այս հեռաւոր վայրում մի համեմատաբար փոքր գաղութի համար այնքան մեծ ծախս է անում եկեղեցու վրայ , դա լոկ շոռայութիւն չէ , այլ սկիզբն է երկանց , որին պիտի հետեւին եկեղեցու հոյակապութեան համեմատ դպրանոց իւր ուսուցչա-

կան խմբով եւ այլն, որոնցով միայն պիտի յա-
րատեւութիւն ստանայ գործը եւ մեծագործու-
թիւն դառնայ, ինչպէս այդ անսուամ ենք մեր
կաթոլիկ եղբայրներէ փորձից Սուրբ-Ղազարի
եւ Վիեննայի եկեղեցական-դպրոցական հաստա-
տութիւններով :

Վերջապէս երրորդ, մինչեւ օրս Հայի դրա-
մով հաստատուած դպրոցներից միայն նրանք
կրում են իրենց վրայ ազգային դրոշմ, այսինքն
հայ լեզուով եւ հայ հոգևով կրթում են սանե-
րին, որոնք եկեղեցու հետ սերտ կապւած են
եղել. իսկ որոնք որ եկեղեցուց բաժան են
հիմնել, նրանք կամ ոչնչացել են կարճ ժամա-
նակում կամ օտարացել : Այս երեք դատողու-
թիւններից հասկանալի է թէ՛ ինչո՞ւ՝ Փարիզում
հոյակապ ազգային եկեղեցի կառուցելու լուրը
այնչա՛փ արագ եւ թունդ խփել տուեց մեր
ազգի սիրտը : Վասն զի Հայի հոգին բնազու-
մով վկայում էր՝ թէ՛ եկեղեցուն կպած պիտի
չինւի նաեւ մի առաջնորդարան եւ քահանայի
բնակարան (ինչպէս արդէն չինւած պատրաստ
է), թէ՛ եկեղեցուն մօտ պիտի հիմնուի մի զըպ-
րանոց (քօլլէժ), որը համապատասխանէր ազ-
գային այժմեան պէտքին եւ միեւնոյն ժամանակ
փոխադարձաբար նպաստէր եկեղեցու յարատեւ
եւ վայելուչ գործունէութեան (որովհետեւ,
ըստ իս, միմիայն դպրանոցի աշակերտներով
կարող է ապահովել՝ եկեղեցու կանոնաւոր
եւ ներդաշնակ երգեցողութիւնը, նաեւ եկե-
ղեցու դպրական պաշտօնակատարութիւնը որոշ-
եալ օրերումը) — Արդ՝ երեւակայեցէք Փարիզի
պէս լուսաւոր, հազարաւոր կրթական միջոց-
ներով լի տեղում՝ Հայկական եկեղեցի, Առաջ-
նորդ եւ քահանայ իւրեանց եկեղեցական խոր-
հրդով աշխարհականներից, Հայ Դպրանոց իւր
հոգաբարձութիւնով եւ մանկավարժ ուսուցիչ-
ների եւ ուսուցչապետների խմբով, որ կ'ու-
նենայ ապագայում անշուշտ իր տպարանը, իր
մանկավարժական թերթը, թանգարանը եւն. —
այս բոլորը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի
իրաւութեան եւ Պոլսոյ Սրբազան Պատրի-
արքի հսկողութեան ներքոյ, — անա՛՛ ձեզ ա՛յն
բարոյա-մտաւոր հայ կենտրոնը, որ անշուշտ
պիտի վայելէ համայն ազգի վստահութիւնը եւ
ձեռնտուութիւնը : Այսպիսի կենտրոնը բնագ-
դական ազգային ինքնապաշտպանութեան մի
միջոց է, որ մեզ պէս հալածուած ազգեր, օրի-
նակ՝ Հրէաները, Իրլանտացիք, Լեհացիք, տա-
րիներէից ի վեր ստեղծել են Փարիզում եւ այս-
տեղից իրանց ազգերի խաղաղ վերածնութիւնը
քայլ առ քայլ իրականացնում են առանց ար-
գելքի :

Այսպիսի գործը լուսաւորութեան մեծ կեն-
տրոններում միայն կարող է հասունանալ, ըստ
մեր ժողովրդական առածին թէ՛ « ձուկը ծովի
մէջ կը մննայ » . փոքր քաղաքակրթական
քունձերից, ինչպէս Լօզանն է, Եգիպտոսն է,
ընդհանուր բարոյական ազդեցութիւն գործել
ազգային կեանքի վրայ մի դպրոցական հաս-
տատութիւնով — անհնարին է : Եւ անհեռա-

տեսութիւն կը լինի այսպիսի նորաշէն եկեղե-
ցին հոգեվարքի մէջ թողած գնալ ուրիշ ան-
կիւններում դպրոց հաստատել . . . : Եթէ Փա-
րիզի դէմ խօսողներ կան, շեշտելով նրա փո-
ղոցային կեանքի զեղխութեան օրինակները,
տեղիս այժմեան ձգտումները դպրոցների աշ-
խարհականացման (laicisation) եւ այլն, այդ-
պիսիներին լաւ պատասխան կարող են լինել՝
Վիեննայի պէս եւ Վիենտիկի պէս մեծ քա-
ղաքներում իւրեանց գոյութիւնը որոշ ուղղու-
թեամբ երկար տարիներ շարունակող Միթար-
եան միաբանութեանց դպրոցական հաստատու-
թիւնները, նոյն իսկ Փարիզում վաղուց հիմ-
նուած հրէական գիշերօթիկ բարձրագոյն հոգեւոր
Սէմինարը եւ Տալմուտ-թօրան (միջնակարգ
դպրոցը 14 տ. հասակից), Հրէից ընդհանուր
Ալիանսի վարժապետանոցը, որ շատ օրինակելի
կողմեր ունին :

Վերը բերածս կէտերով կարծեմ թէ՛ բաւա-
կան պարզեց մեր հայ ազգայինների հիատենչ
վերաբերման պատճառը ժան-Պուժօն փողոցի
հայ եկեղեցու կառուցման լուրերին եւ փոքր
ի շատէ մեկնեց այդ եկեղեցու սկզբնաւորու-
թիւնից ըլխած յոյսերի հոգեբանութիւնը :

Շատերին յայտնի է որ այդ ազգային յոյ-
սերը գնահատուեցին երկու-երեք տարի առաջ
նոյն իսկ օտարներից . Փարիզի մտաւոր աշ-
խարհի բարձր անձնաւորութիւններ, որոնց
անունները թուելը երկար կը լինէր այժմ եւ
որոնք յայտնի են Ֆրանսիայում իբրեւ ամենա-
յարգելի ներկայացուցիչներ բարձրագոյն գի-
տութեան, մատենագրութեան, հրապարակա-
խօսութեան եւ երկրի կառավարութեան ու
քաղաքականութեան, եւ որոնք կամեցան նոյն
այդ յոյսերի թարգման հանդիսանալ, մանա-
ւանդ ի նկատի առած խղճուկ Տաճկահայերի
կրթական սուղ միջոցները, զիմեցին Փարիզ-
եան եկեղեցու հիմնադիր հայ բարերարին հա-
մակրական առաջարկով՝ հիմնել եկեղեցու հետ
միասին մի կօլլէժ (դպրանոց), որի համար
նրանք խոստանում էին ամեն տեսակ աջակ-
ցութիւն : Որքան յայտնի է, հայ բարերարը
իր կողմից այն միջոցին դրական պատասխան
տուած է այդ առաջարկին, յետաձգելով դրա
իրականացումը եւ հոգսը եկեղեցու շինութեան
աւարտումից հետոյ : Արդ՝ եկեղեցին, փա՛ռք
բարերարին, չինւած պատրաստ է եւ ժամա-
սացութիւնը կատարւում է նրա մէջ : Ժամա-
նակն է ուրեմն մտածել այժմ դպրանոցի մա-
սին :

Այո՛, պէտք է մտածել եւ հոգալ առանց այս
եւ այն կողմ տատանւելու, թէ՛ ի՞նչ տիպարի
կրթական հաստատութիւն պիտի հիմնուի Փա-
րիզում, ի՞նչ ծրագիր նա պիտի ունենայ, ո՞ր-
քան միանուալ ծախս կը հարկաւորի, ո՞րքան
տարեկան ծախս՝ հաստատութիւնը անխափան
պահպանելու համար : Այդ հոգացողութիւնը
նախ պէտք է սպասուի Փարիզի եկեղեցաշէն
բարերարից, եթէ նա կամենում է սկսած գոր-
ծը լրացնել եւ հայ ժողովրդի վերը յիշածս յոյ-

սերը աւելի մեծ գործով պատկել, անմահացնելով իւր անունը ոչ պակաս քան Հագարեանները, Սանասարեանը եւն: Նոյնը պէտք է ըստ պատուի բարերարի ձեռնհաս եւ կրթական գործին հմուտ բարեկամներէց, որոնք մշակին նրա համար այդ կարեւոր գործնական հարցերը: Եթէ այս ամենը որ եւ է անսպասելի պատճառով չ'յաջողի, չէ՞ որ ազգը կամ ազգի կարողաւոր դասը ինքը կարող է հաւաքական ոյժով ստեղծել Փարիզի հայ եկեղեցու շուրջը այն մտաւոր կենտրոնը, որ ա'յնքան մեծ նշանակութիւն կ'ունենայ իւր համար սպագային:

Վերը բերածս խորհրդածութիւններով ես կամենցայ միայն ընդհանուր կերպով ուրուագծել այն, ինչ որ մանրամասնօրէն յիշեալ հարցերի նկատմամբ պէտք է մշակուի ձեռնհաս անձերի յատուկ մասնախմբով: Եթէ բանը հայ հասարակութեան մնայ, անչուշտ պէտք է իւր ժամանակին ծանօթացնել նրան « Անահիտ » ի միջոցով կազմուելիք ծրագրի գլխաւոր եզրակացութիւններին:

10 Մարտ 1905 Փարիզ ԳԻԻՄՐԵՑԻ

Արեւելեան Գրականութիւն

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂՇՈՒԹԻՒՆ

Մպասելով որ թրքերէն լեզուի ծանօթ հայ գրագէտներ օսմանեան գրակաութիւնը իր բոլոր երեսներով հայ հասարակութեան ծանօթացնեն, կ'ուզեմ օգտուիլ շահեկան հատորէ մը (1) զոր այս օրերս հրատարակեցին Պ. Ապտիւլ-Հալիմ Մէմտուէ եւ Էտմոն Ֆազի, գաղափար մը տալու համար մեր հասարակութեան ոչ-թրքագէտ մասին՝ այդ գրականութեան մէկ ճիւղին, սիրային քնարերգութեան վրայ: « Թրքական սիրոյ ծաղկաքաղ »ը երկրորդ թիւն է շարքի մը, որուն առաջինն էր՝ Արաբական սիրոյ ծաղկաքաղը, ֆրանսերէնի թարգմանուած Պ. Ֆէրախեան տը Մարթինօի եւ Ապտէլ Խալիք պէյի ձեռքով, եւ որ երեւցաւ քանի մը ասարի առաջ:

Ապտիւլ-Հալիմ Մէմտուէ Պէյ, « ճշմարտապէս » ազատամբտ թուրք մըն է, թուրք մը որուն նմանները բազմալի էր որ նուազ սակաւագիւտ ըլլային: Վեց եօթն ամիս առաջ՝ Համբաի յաջորդութեան հարցին իր նուիրած յօդուածը Էօրոփեհէնի մէջ՝ մտածմանց լայն եւ ազնիւ անկախութիւն մը կը յայտնէր. այդ նոյն օրին կը փայլի այս հատորին մէջ ալ: Գէմալ պէյի առթիւ՝ խօսելով թուրք ազատական կու-

սակցութեան մասին, Ապտիւլ-Հալիմ Մէմտուէ հետեւեալ անկեղծ եւ արի տողերով կը յայտնէ իր ցաւը այդ կուսակցութեան այժմեան անկեալ կացութեան նկատմամբ. « Պէտք չէ շփոթել այն ատենուան (Գէմալ պէյի ատենուան) ճշմարիտ Երիտասարդ-Թուրքեան այսօրուան կարծեցեալ Երիտասարդ-Թուրքեային հետ: Եզրիպտական գահէն զրկուած՝ իր եղբորը Իսմայիլ փաշային, Սուլթան Ապտիւլ-Աղիզին եւ Մեծ Եպարզոս Ալի փաշային ձեռքով, Մուսթաֆա Փաղիլ փաշա հիմնեց առաջին . . . եւ վերջին թրքական ընկերութիւնը քաղաքական եւ ընկերական զարթման: Իսկոյն Սուլթանը ըմբռնեց գործուած սխալը, եւ առաջարկեց զարձնել իրեն թագը որ իրմէ գողցուած էր. բայց քաջասիրտ վերանորոգիչը մերժեց: Նախընտրեց զոհել իր թագը, եւ իր տեղը՝ թուրք ժողովուրդը թագապսակել, անոր շնորհելով օրինական վեհապետութիւնը: Մուսթաֆա Փաղիլ փաշայի Երիտասարդ-Թուրքեային շնորհիւ է որ Օսմանցիք ունեցան Միտհաթ փաշայի Սահմանադրութիւնը, որ, աւա՛ղ վաղանցուկ եղաւ: Այդ շրջանին գլխաւոր թուրք տաղանդները, այն մարդիկը որոնց անգրչիրիմեան ազդեցութիւնը գեո լոյսի նշողիւն մը կը ձգէ համիտական թուրքեային վրայ, Մուսթաֆա Փաղիլի խորհրդականները, քարտուղարները, բարեկամներն էին: Այն անհամները որ այժմ ինքզինքնին Երիտասարդ-Թուրք կ'անուանեն օտար երկիրներու մէջ, երեք տեսակի կը բաժնուին. ոմանք, ամենէն բազմաթիւները, միանգամայն չաշուտ եւ խաչագող, իրենց բարենորոգչական եռանդը կը սահմանափակեն իրենց լրտեսական գործունէութեան ձգած պարապոյ ժամերուն մէջ՝ տարտամ պարտաւագրեր հրատարակելու, որոնք սահմանուած են իրենց գրպանի դրամ հայթայթելու կամ շահաբեր պաշտօններ՝ երբ Արեւելք դառնան. այլը պարզապէս զժգոհներ են, զոհեր համբաւական վարչութեան, որ կծիկը գրած են՝ անարգարութիւնէ մը խալըսելու համար, եւ այլ եւս Գարթիէ Հաթիէի սրճարաններուն մէջ կը սլքտ կան՝ մոռնալով իրենց շահերը, իրենց ընտանիքը, իրենց հայրենիքը. ուրիշներ վերջապէս, արգի Սուլթանին օրով յաջողութեան հասած չըլլալով, կը ջանան վաղուան Սուլթանին բարեկամութիւնն այժմէն վաստըկել. կէս-ձայնով, խիղճերնին հանդարտեցնելու համար՝ Մահմանադրութեան վերահաստատումը պահանջելով հանդերձ, կը փառաբանեն գահաժառանգը որուն նկարագիրն ու դիտաւորութիւնները ոչ ոք գիտէ սակայն: Անոնցմէ ոչ մէկը թուրքերը կը հրաւիրէ ընկերակցել յառաջդիմութեան, ուչիմ եւ առնական գործունէութեան. եւ իրենց լրագիրները եւրօպական ընթերցողին ո եւ է տեղեկութիւն չեն տար թուրքերուն մէջ գտնուած շահեկան ու գեղեցիկ բաներուն մասին: Երբեմնի Երիտասարդ-Թուրքերուն ճշմարիտ զաւակներն անոնք են որ, հոն, իրենց երկրին մէջ, լուկեայն կը պատրաստեն լաւագոյն սպագայ մը: Շատ հազ-

(1) Anthologie de l'amour turc, par Abdul-Halim Memdouh et Edmond Fazy. Librairie du Mercure de France. Գին 3 ֆր. 50

ուղղեց պէ պատահիլ Եւրոպայի մէջ Թուրքի մը որու մէջ կարելի ըլլայ վերակենդանացած տեսնել իր նախահայրերուն առաքինութիւնները եւ որ, հակառակ խոչընդոտներուն եւ զրկանքներուն, ջանայ անտարբեր հասարակութեան յայտնել Օսմանեան հայրենիքին ընկերական պէտքերը . . .»

Հատորը բաժնուած է երկու մասի . առաջինը՝ նուիրուած ասիական հին դպրոցին, երկրորդը եւրոպական նոր դպրոցին . ահա ինչպէս կը բացատրէ հեղինակն այդ բաժանումը եւ ընդհանրապէս թուրք բանաստեղծութիւնը :

« Թրքական քնարերգութեան այս ծաղկաքաղը երկու մասի բաժնեցինք անուանելով զանոնք՝ Ասիական դպրոց ու Եւրոպական դպրոց : Այդ « դպրոց » բառը, որ աւելի պատշաճ է արեւելեան քան արեւմտեան բանաստեղծներուն, ընթացիկ ու յստակ ըլլալու առաւելութիւնն ունի : Հետաքրքրական զուգահեռութիւն, եւրոպական դպրոցը օսմանեան բանաստեղծութեան մէջ՝ կը թուագրուի այն ժամանակէն երբ Եւրոպա կը սկսէր Թուրքերը հասկընալ : Ինչ ալ ըլլայ, երկու դպրոցներէն՝ միակը որ ճշմարտապէս թրքական է եւ ազգային, նոր դպրոցն է, Եւրոպական Դպրոցը : Հին բանաստեղծները, Ասիական Դպրոցին բանաստեղծները, իբրեւ իտէպլ ունէին արեւելեան քերթութեան դասական ձեւերուն նմանողութիւնը, եւ իրենց գործերը ուրիշ բան չեն շատ յաճախ բայց եթէ պարսկական « քիչէ » ներու վրայ զանազանութիւններ : Այսօրուան բանաստեղծները, եւրոպական դպրոցին պատկանողները, Ծրանսայի մէջ սորվեցան « բացարձակ անկեղծութիւնը՝ ինքնատպութեան միջոց », վերադարձը՝ բնութեան, իրապաշտութիւնը, սպաւորականութիւնը : Կը նկարագրեն ինչ որ կը տեսնեն կամ ինչ որ կ'երագեն, կ'արտայայտեն ինչ որ կը զգան՝ պարզապէս, եւ վաղ կ'անցնին հոետորական եւ տաղաչափական հրահանգներէն որ աստիճանով կ'ապականէին օսմանեան մեծագոյն հանճարներուն գործերը :

« Վերջապէս, մինչ Ասիական Դպրոցին բանաստեղծները իրենց երգերուն լաւագոյն բաժինը պարմանիներուն կը նուիրէին, Եւրոպական Դպրոցիները, տեսակ մը պատուոյ խնդիր կը նկատեն զանոնք անխառնօրէն նուիրել պարմանուհիներուն : Այլ եւս, ամէն մէկ քերթողի մէջ, բարբերու վերանորոգիչ մը կայ : Ստրատոնի եւ նոյն իսկ Պղատոնի մուսան ա'լ չեն ներշնչեր զաշնեգու էֆէնտիներն ու Պէյերը :

« . . . Թուրքիոյ մէջ բանաստեղծները, ինչպէս սուրբերը, համաշխարհային պատկառանքի առարկայ են : Տիգրիսի հովտին մէջ ու Վոսփորի ափերուն վրայ, ժողովուրդը երկիւղած յարգանքով մը կը կրկնէ անոնց ամենայնտիպին անունը :

« . . . Ըշմարիտ է որ թրքական մեծ քերթուածներէն շատերը անթարգմանելի կը թուին, եւ օսմանեան գրականութիւնը կը նախընտրէ բարոյախոսական, քաղաքական նիւթերը, միս-

տիքական ցնորաբանութիւնները՝ սիրային քնարերգութիւնէն . ներկայ հատորը կազմող հատուածները, ատով հանդերձ, նորէն յատկանշական են եւ յաճախ՝ հրապոյրով լեցուն : »

« Հրապոյր » ունին իրօք՝ այս հաւաքածուն կտորներէն ոմանք, թէպէտ այդ կտորները բազմաթիւ չեն . բայց « յատկանշական » քիչ բան կայ ատոնց մէջ : Ասիական դպրոցին էջերը, ինչպէս Պ. Մէմտուհ ինքն ալ զիտել կուտայ, նմանողութիւններ են պարսկական բանաստեղծութեան ու շատ վար կը մնան իրենց քնարիպարէն . եւ հոն ոչինչ կայ որ բաղդատուելու արժանի ըլլայ մեր Քուչակին հետ . մարմնական ցանկութիւնն է որ, յաճախ կուտաբար, երբեմն սիրուն պատկերներով, կ'արտայայտուի պարսկական բանաստեղծութեան մէջ կաղապարած : Նոր դպրոցին մէջ աւելի ինքնատպութիւն եւ աւելի փայլ կը գտնենք, բայց այդ ինքնատպութիւնն ու փայլն ալ սահմանափակ են, չեն յայտնեց ազգային ուժեղ ինքնուրոյն կնիք մը, խառնուրդ մըն են պարսկական ու ֆրանսական բանաստեղծութեան տարրերու, երբեմն բաւական նուրբ բացատրութեանց, քնքուշ քրնարերգութեան մը հասնելով, յաճախ ալ տղայականութեանց, մտածման ու ձեւի ակնյայտի տկարութեան մէջ մնալով : Առաջնակարգ ուժը որ Թուրք ցեղը ցոյց տուած է զինուորական ոլորտին մէջ, հեռու է նոյն չափով յայտնուած ըլլալէ բանաստեղծական ստեղծագործութեան մէջ (գէթ այս հատորէն դատելով) . մինչ արաբական սիրոյ երգերուն մէջ, որոշապէս եւ հզօրապէս կ'արտայայտուի այդ շղուտ, ռազմիկ, խրոխտ, տարփոտ ու ասպետական ցեղին պիւրկ ու նուրբ հոգին : Միակ ինքնատիպ տարրը — թէպէտ յարաբերաբար ինքնատիպ — որ կրնայ նկատուիլ հող, նոր դպրոցի բանաստեղծներէն ոմանց մօտ երեւցած հեշտական մեղամաղձութիւնը, տեսակ մը մեղկ արտամարբեցութիւնն է, որ մեր Պէյիկիթաշեաններուն ու Դուրեաններուն մէջ ալ յայտնուած է եւ աւելի պոլսական կլիմային ու միջավայրին արագիւնն է քան թուրք ցեղին հոգւոյն ուղղակի բխումը :

Այդ բանաստեղծութեանց մէջ կան շատեր որ թոյլ են յղացմամբ, հասարակ ու տափակ՝ ձեւով . ոմանք՝ այնքան սովորական ու տկար, որ բնաւ պէտք չէր տեղ գտնէին ազգի մը բանաստեղծութեան լաւագոյն էջերը ներկայացնող հաւաքածուի մը մէջ : Յաւալին այն է որ այդ տկար էջերու շարքին կը պատկանին բոլոր կտորները Ապտուլ-Հաքք-Համիտ բանաստեղծին, զոր Պ. Մէմտուհ կը ներկայացնէ իբր թրքական նոր քերթութեան հիմնադիրն ու մեծագոյն ներկայացուցիչներէն մին . « Համիտ Պէյն է որ, կը գրէ, թրքերէն առաջին ռսսուսուտր ողբերգութիւնը գրեց . ինքն է որ բացաւ, շատ զուղապէս, եւրոպական դպրոցը օսմանեան բանաստեղծութեան մէջ : Համիտ ինքնին՝ կը բաւէ զարմանելու, հակակշռելու այն մտաւորական անկումը ուր կը գտնուին իր հայրենակիցները

իր գրեթէ համանունին(1) թագաւորութեան օրով : Կէս-դարէ ի վեր, կ'անձնաւորէ — Բէ-մալի՛ իր հոգեկան եղբօր՝ հետ, որ ինքն իսկ հանդիսաւորապէս խոստովանեցաւ որ անոր կը պատկանէր առջնութիւնը — մտացի եւ վեհանձն թուրքիան : . . . Ապտիւլ-Հաքք-Համիտի համբաւը օրէ օր աւելի ընդարձակ տարածում կը գտնէ Օսմանեան Պետութեան մէջ, եւ սակայն իր գործերուն երկու երրորդը, եւ ամենէն կարեւորները, անտիպ կը մնան : » Թէ Ապտիւլ-Հաքք-Համիտ վերանորոգած ըլլայ թըրքական բանաստեղծութիւնը՝ անոր մէջ մտցնելով եւրոպական ազնիւ, նուրբ տարրեր, ասի չի կրնար վէճի ենթարկուիլ, քանի որ Բէ-մալի պէս ճշմարտապէս տաղանդաւոր գրագէտներ իսկ զայդ խոստովանած են . եւ նոյն իսկ այս հատորին մէջ իրմէ թարգմանուած կտորներուն մէջ՝ զգացումները եւ ձևը որոշապէս կը ձգպատին դէպ ի եւրոպականացում . բայց Ապտիւլ-Հաքք-Համիտի արուեստագիտական տաղանդին բուն ուժին ու ինքնատուութեանը վրայ դադափար ունենալու համար՝ պէտք է թերեւս սպասել իր անտիպ էջերուն հրատարակութեան եւ կամ թերեւս իր քնարը աւելի իմաստասիրական կամ քաղաքական նիւթերու մէջ ուժեղ է քան սիրայիններուն . այս հատորին մէջ մեղի ընծայուած կտորները տարօրինապէս սովորական են յղացումով եւ տկար արուեստով, — հազիւ տեղ տեղ քանի մը քիչ շատ փայլ ու նորութիւն ունեցող պատկերներու փակագիծներով . — « Ապտիւլբահման Գ. » թատերգութեան երկայն մենախօսութիւնը տղայական բացազանչութեան հիւսք մըն է եւ անոր քով՝ մեր Պէշիկթաշլեաններուն ու Թէրզեաններուն խաղերը ինքնատուութեան հրաշալիքներ կը դառնան . միւս քերթուածներուն վրայ զաղափար մը տալու համար՝ կը թարգմանեմ այստեղ « Թէրէզ » եղբորդին սկիզբը .

« Աւաղ, մեկնեցաւ գեղանի թերեզը, որ ձիւնին մէջ փողոցէն անցնելու կը վախնար : Ահռելի կառքին վրայ՝ պուլվառէն անցնելով, շուտով հասաւ հեռ-Լաշէզ :

« Օ՛հ, թոքախտի այդ մարտիրոսուհոյն բաց դէմքը զիս խորապէս յուզեց . իր աչքերուն երեւոյթը կը յայտնէ թէ մեռնելէ առաջ լացած է :

« Հոգին դեռ կը տրոփէ թէրէզի մարմնոյն մէջ . իր սրտին տաքութիւնը կը զգացուի : Իր այտերէն մին դեռ վարդապոյն է, վայրկեանէ վայրկեան կը տփուռնի ան :

« Շունչը կտրած է : Կարծես ճերմակ ըստուեր մը երկնքէն իր կարծրացած դէմքին վրայ ցողացած է :

« Իսկապէս, թափանցիկ է իր մարմնը . կը նշմարուի խորհուրդը որ անոր մէջ կը թաքչի . թէրէզի մէջ՝ կարգուելու յոյսը դեռ չէ մարած . . . » :

Նմանապէս ծայրայեղ զովեստներով ներկա-

(1) Սուլթան Համիթին :

յայուած Սայիտ Չիա Պէյի կտորը (Հարսնիքի գիշեր) չ'արդարացներ շուայուած գովեստները . « Ահա՛, կ'ըսէ Պ. Մէմտուհ, Կոնքուրեան մը, « Նաթիւրիսթ » մը, թուրքիոյ մէջ « արուեստագէտ գրականութեան (écriture artiste) լաւ գործաւոր մը . . . Իր հայրենակիցները զինքը կարգացած ատենին, յաճախ Ալֆոնս Տոտէն մտքերնին կը բերեն : . . . Ո՛չ ոք Սայիտ Չիա Պէյէն աւելի պատիւ կը բերէ այժմ Եւրոպական Դպրոցին թուրքիոյ մէջ : » « Հարսնիքի գիշերը » սիրուն ու շնորհալի պատկեր մըն է թըրքական հարէմի բարքերուն . հոն կը գտնենք նուրբ ու նկարուն ոճի ջանք մը որ մերթ յաջողած է բաւական . բայց ո՛րքան տղայական է ամբողջութիւնը, եւ ո՛րքան աւելորդարանութիւններ, երկարաբանութիւններ, աննւան մանրամասնութեանց վրայ չեչտուժներ . անչուշտ լաւագոյն պիտի ըլլար Տոտէի եւ մանաւանդ Կոնքուրի պէս անուններ հանգիստ ձգել :

Թերեւս ըլլան մտածողներ թէ այդ կտորները թարգմանութեան մէջ կորսնցուցած ըլլալուն իրենց զօրութիւնը եւ թէ վերջնական դատաստան մը ընկելու համար՝ պէտք է բնագիրներ կարգալ : Պ. Մէմտուհ այդ մասին յաճախ ակնարկած է իր յառաջարանին եւ ծանօթութեանց մէջ, եւ նոյն իսկ մերթ յիշած է կտորներ որ « անթարգմանելի » են ըստ իրեն : Ես բնաւ չեմ հաւատար « անթարգմանելի » բառին ճշգրտութեան . անթարգմանելի են միայն այնպիսի գրուածքներ ուր յանգը, բառախաղը, տաղաչափական երաժշտութիւնը, տեղական ասութիւնները միակ հրապոյրը կը կազմեն . արդ, աստիք « բուն բանաստեղծութիւնը » չեն . ճըմարտաբանութեան թարգմանութեան մէջ, միշտ կը պահէ իր էական յատկութիւնները . Հայնէն Հայնէ կը մնայ Փրանսական թարգմանութեան մէջ . Էական Բօ գրեթէ ոչինչ կորսնցուցած է Պտուլբի թարգմանութեան մէջ . « Համէթ »-ը կը շարունակէ հրաշալի ըլլալ՝ Շվոպի թարգմանութեան մէջ : Եթէ չյաջողած թարգմանութիւններ կան, յանցաւորը թարգմանութեան արուեստին ներքնական անկատարութիւնը չէ, յանցաւորը կամ հեղինակն է, որուն արժանիքը բառերու մէջ միայն կը կայանայ, կամ թարգմանիչը որ անկարող եղած է բնագրին բացատրութեանց համարժէքը գտնելու : Ասոր ապացոյցն այն է որ, նոյն իսկ այդ հատորին մէջ, կան քանի մը գեղեցիկ էջեր, որոնք գեղեցիկ են թարգմանութեան մէջ ալ, որովհետեւ գեղեցիկ մտածուած եւ նրբօրէն արտայայտուած են բնագրին մէջ : Այդ էջերուն մէջ ամենէն աւելի ուշագրաւ են երկու քերթուածներ որոնց մին (Բէ-մալի « Բանաստեղծը ») բնաւ կապ չունի սիրային զգացման հետ եւ միւսը՝ (Սիւլէյման Նազիֆի քերթուածը) չափազանց հեռաւոր կապ մը : Այստեղ կուտանք թարգմանութիւնը այդ երկու բանաստեղծութեանց :

Բանաստեղծը
Ի՞նչ է բանաստեղծը : — Արարած մը՝ բնութեան տըր-

տու՛մ ժպիտներովը յօրինու՛ած՝ անօր հրայրքոտ սիրոյ վայրկեաններուն մէջ : Ասոր համար է որ բանաստեղծին ժպիտը կ'ոգէ ցօղի կամ իլները ծիածանին վրայ : Ինչպէս բոլոր արարածները, և նոյն իսկ ամենէն աւելի, ստրուկն է բնութեան, և սակայն կը բաղձայ անկէջ վեր բարձրանալ : Իր մարմինն իսկ կ'առաւարելու անկարող, կը ճգնի՝ իր վտիտ բազուկներով՝ Տիեզերքը քաշել սանիլ մինչև գերագոյն բարձունքները, մինչև կեղրոնները կատարելու ճեղքանց : Եւ երբ ընդհուպ՝ խոնջէնքը զինքն ընկճէ, դառնօրէն կ'երգէ՝ ինչպէս սոխակ մը սեւերով պատած վանդակի մը մէջ, կամ անձկութենէն կը պոռայ՝ ինչպէս բազէ մօ, մոլորուն՝ երկնքին բարձրութեան մէջ ուր օղբ կը պակտի, և որ, Թաղթագին, դէպ ի հողը կ'իջնէ վերջստին : Իրենց ողբագին երգերով ու իրենց յուսահատութեան արդարեալներով, այդպէ՛ս են բանաստեղծները, այդ դժբաղդները :

ՔէՄԱԼ ՊէՏ

Օրհորդի մը, որ քրական դաւամբն հզգագէտն կը գուարճանար

Դուն խնդացիր իմ դաւամբն հզգագոյն իմանալով. քեզի ծիծաղաշարժ երեւաւ այդ օտարականին հեծեծիւնը : Այդ եղէգը, ինքն ալ, ունի իր զգայնութիւնը, և այդ ձայնը որ կը հանէ՝ իր հեծեծիւնն է : Մեր երկրին մէջ ամէն բան կուլայ՝ խնդալով, այդպէս է ճակատագիրը զոր Աստուած սահմանեց այդ տեղուանքներուն : Լաց մը կը բարձրանայ առուակներէն. լեւները մոխ մը ունին որ իրենց կատարին վրայ կը դողդղայ. Թուրքիա ըսել՝ տխրութիւն ըսել է : Իմ երկրիս ցօղի կամ իլները տառապանքի արցունքներ են. իր ծռչուններուն ձայնը դողդողուն է և ցաւագին. կուլայ՝ Իրերու բոլոր գեղեցկութիւնները կարծես սուգ են մտած. երկտասարդական յոյսերուն իրականացման դաշտը Թաղթագին ու մտայլ կը մնայ :

Յոյսերու իրականացման դա՛շտը : Մեզի անծանօծ էր ան : Դո՛ւք, Ֆրանսացիներ, դուք զայն մեզի յայտնեցիք մոլեգնօրէն : Ահ, զուք այգուն նշոյլներուն մէջ ոտքի ելաք : Մինչդեռ մեր օրերը ցնորքներ երազելով կ'անցնին :

Մեր օրերին մէջ կան շատ մը բաղաքներ՝ աւերակ դարձած. անոնցմէ իւրաքանչիւրին հորիզոնին վրայ՝ ազգի մը ուրուականը կը յածի : Հեծեծիւններ, յուսահատութիւն, ողբուկոծ, ազուաներու կառանչներ, ահա՛ այդ տեղուանքներուն զարդերը :

Իսկ ես՝ մէկ դժբաղդ խելագարն եմ այդ երկրին : Եւ օտար եմ ոչ միայն այս բարգաւաճ երկիրներուն որոնք իմ վերջին ապաստանս են, այլ նոյն իսկ ո եւ է դրախտի :

Ես ամէն բան տրտմութեան աչքովը նկատեցի. արցունք եղաւ իմ միակ գործս. կեանքս արժանի է երկայն հեծկտանք մ'անուանուելու. այո՛, կը հեծեմ ես, ու դաւանս ինծի հետ կը հեծէ :

Մտածումները, զգացումները գեղեցիկ են, ազնիւ են, իրապէս եւրոպական են այս բանաստեղծութեանց մէջ. մեր բանաստեղծութեան մէջ չեմ յիշեր սահմանում մը այնքան վեհ որքան այն զոր Քէմալ կուտայ բանաստեղծին : Իսկ Նազիֆ պէյի քերթուածը ամենէն յուզիչը, ամենէն ուշագրաւը, ամենէն ազնիւն է այդ հատորին կտորներուն. թէպէտ շատ հակիրճ, բայց շատ խորագրաց եւ անկեղծ շեշտով մը, տիրող ցեղին այդ զաւակը հնչեցուցած է ցաւը զոր իրեն կը ներշնչէ թրքական այլանդակ ըէֆիմէն աւերակ դարձած, ազուաներ հաւաքող դիակներով շեղջակուտուած դժբաղդ այդ երկիրներուն եւ անոնց մէջ թափառող ճգնուած բայց ապրիլ ուզող ազգերու « ուրուական » ներուն տեսքը. Երկտասարդ Թուրքերը, հայկա-

կան ջարդերէն ի վեր, երբեք յաակօրէն, աներկդիմի կերպով չեն յայտնած այդ ցաւը. իրենցմէ շատերը նոյն իսկ իրենց բոլոր եռանդը կը թափեն՝ աւերակներու մէջէն յառնող ազգերու ուրուականները զատարիտելու, անոնց ողբի ու բողոքի ձայնը խեղդելու : Ճաւալի է սակայն որ ոչ միայն Նազիֆ պէյի պէս զգացողներ քիչ կը գտնուին այսօրուան Թուրք գրականութեան մէջ, այլ եւ որ Նազիֆ պէյ ինքն իսկ ողբալով շատացող մըն է. ինչո՞ւ պատերազմական զործունէութեան մէջ առաջնակարգ յատկութիւններ ցոյց տուած Թուրք ցեղը ճշմարիտ վերանորոգման համար անհրաժեշտ եղող առնական զործունէութիւն մը երեւան չի հաներ : Ինչո՞ւ իր երկրին մէջ տիրող բարբարոս կացութեան մը ցաւն ու ամօթը այսպէս զգացող Թուրք մը Եւրոպայի մէջ կը թափառի եւ իր միակ գործը « արցունքը » կը յայտարարէ : Այն օրը որ այդ արցունքը արտայայտուի կորովի արարքներով, աւերակները կը վերականգնին, ուրուականները կը վերականգնանան, Թուրքիան կը դառնայ ազատ ազգութիւններու ներդաշնակ եւ հզօր դաշնակցութիւն մը. — եւ այն ատեն արդէն պէտք չի մնար արցունքի :

Ամէն պարագայի մէջ վերեւ յիշուած երկու բանաստեղծութիւնները խորհիլ կուտան որ օսմանեան բանաստեղծութեան հզօրագոյն կտորները իմաստասիրական, քաղաքական, բարոյախօսական, երգիծական նիւթերէ ներշնչուող էջերուն մէջ ըլլալու են, ինչպէս Պ. Մէմուտի ինքն ալ դիտել տուած է իր յառաջարանին մէջ : Յանկալի էր որ Պ. Մէմուտի ապագային հրատարակէր ֆրանսերէն թարգմանութիւնը օսմանեան բանաստեղծութեան բոլոր երեսները — ու լաւագոյն երեսները — ներկայացնող ամենէն բնորոշ էջերուն :

Այնպէս ինչպէս որ է, այս հատորը շատ շահեկան է նորէն եւ արժանի հետաքրքրելու մասնաւորապէս մեզ՝ Հայերս, որ մեծ մասամբ դժբաղդարար անծանօթ ենք Թուրք գրականութեան : Շահեկան է ան, որովհետեւ մեզի կը յայտնէ՝ հրատարակողին մէջ՝ զգացմանց ճշմարիտ ազնուութիւն, ազատամտութիւն եւ անկեղծութիւն ու թարգմանուած կտորներէն ոմանց մէջ՝ վեհ ձգտումներ, քնքուչ զգացումներ, որոնք թերեւս օր մը՝ ներկայ զազիր ըէֆիմին բարձունով՝ զարգանան, ուսմանան եւ ճշմարտապէս ու ամբողջապէս վերանորոգեն Թուրք ազգն ու Թուրք գրականութիւնը :

Անանիսի յառաջիկայ թիւով պիտի հրատարակեմ թարգմանութիւնը այս հատորին սիրալին լաւագոյն էջերուն :

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER

Imp. D. DOGHAMADJIAN 18, Rue des Gobelins, Paris.

Պ. ՇԱՊԱՆԵՍՆԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍԸ

Մարտ 16ի օրը ժօրժ Փըթիի տան մէջ՝
բացուեցաւ Պ. Արսէն Շապանեանի մասնաւոր
ցուցահանդէսը, որ մեծ յաջողութիւն գտաւ :
Մանրամասնութիւնը յաջորդով :

յանձնեցինք Պ. Չերազին, որ կը շարունակէ
հանգանակութիւնը ի նպատակ Զէյթունի որբե-
րուն : 34 ֆ. 50 ս.ի գումարը, զոր ամիսներ
առաջ յանձնած էինք Տ. Վոսաճապուհ քահա-
նային, այս վերջնոյն ձեռքով ուղղակի Պատ-
րիարքարան զրկուած է արգէն :

Ի ՆՊԱՍՏ ԶԻՅԹՈՒՆԻ

« Խայեամի Բառեակ » ներու վաճառումէն
գոյացած ըլլալով 148 ֆրանք, ըստ թարգման-
չին որոշման՝ այդ գումարին կէսը, 74 ֆր.

Գրասէր անձնաւորութիւն մը նուիրեց մէկ
տարուան Անահիտ Մարազայի « Երիցեան »
ընթերցարանին :

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԱՆԱՀԻՏ

- Թիւ 1. — Անարոյ Յրանս . Եպիկուրի պարեզը, (Հատուածներ), թարգմանեց Ա. Չօպանեան .
հեղինակին կենդանագրով . Գին 1 ֆրանք .
- Թիւ 2. — Այթրէս Տը Վիլենիի Բերբուածները, հեղինակին կենդանագրով, թարգմանեց Ա. Չօ-
պանեան : Գին 1 ֆրանք .
- Թիւ 3. — Օնար Խայեամի Բառեակները, քննական ուսումնասիրութեամբ մը պարսկերէն բնա-
զրէն թարգմանեց Գ. Փառնակ . Գին 3 ֆրանք

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԻՔ « ԱՆԱՀԻՏ »Ի

- Թիւ 1. — Նահապետ Քուչակի Դիւանը, սիրոյ երգեր, խրատական եւ այլաբանական երգեր, պան-
գուխտի երգեր. Գննական ուսումնասիրութեամբ մը հրատարակեց Ա. Չօպանեան. 3. ֆր.
- Թիւ 2. — Մկրտիչ Պեշիկթաշեանի Բերբուածներն ու ճառերը, ծանօթագրութիւններով հրա-
տարակեց Ա. Չօպանեան . 4 ֆր. 50

ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ ԳՐԻՐ

- LES MASSACRES D'ARMENIE; témoignage des victimes; recueil de lettres, traduites en
français par A. TCHOBANIAN: préface de GEORGES CLEMENCEAU, Librairie du Mercure
de France. 3 ֆր. 50
- L'ARMENIE, SON HISTOIRE, SA LITTERATURE, SON ROLE EN ORIENT, par A.
TCHOBANIAN, avec une introduction d'ANATOLE FRANCE. Librairie du Mercure de France,
1 ֆր.
- ZEITOUN, DEPUIS LES ORIGINES JUSQU'A LA GRANDE INSURRECTION DE 1895-
par AGHASSI: Traduction française d'A. TCHOBANIAN: préface de VICTOR BERARD
Librairie du Mercure de France. 3 ֆր. 50
- POEMES ARMENIENS ANCIENS et MODERNES, traduits en français par A. TCHOBA-
NIAN, et précédés d'une étude de GABRIEL MOUREY sur la Poésie et l'Art arméniens.
2 ֆր.
- CHANTS POPULAIRES ARMENIENS, traduction française avec une introduction par A.
TCHOBANIAN; préface de PAUL ADAM. Librairie Paul Ollendorff.
Ouvrage couronné par l'Académie Française 3 ֆր 50

ԱՆԱՅԻՏ Ի բաժանորդագրութեան պայմանները

Անանիսը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :

Բաժանորդագիրն է ասրեկան 10 ֆրանք (Ֆրանսա), 12 ֆրանք (օտար երկիրներ)
2 տուար (Ամերիկա), 5 բուպլի (Ռուսիա) :

Վեցամսեայ՝ 5 ֆրանք (Ֆրանսա), 6 ֆրանք (օտար երկիրներ), 1 տուար (Ամերիկա),
3 բպլ. (Ռուսիա) :

Յօդուած եւ բաժանորդագիրն զրկել հետեւեալ հասցէին .

A. TCHOBANIAN

17, Rue La Bruyère

Paris

« ԱՆԱՅԻՏ » Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Բազու

Տիկին Մարի Սուճուզեանց

Ռուսճուգ

Պարոն Գառնիկ Մազմանեան

Գահիրէ

» Միհրան Արզարեան

Վառնա

» Չարպանէլեան

Ճիլիպէ

» Թազուր Հինգլեան

Թեհրան

» Լեւոն Բաբայեանց

(Տեսուչ Թեհրանի Հայոց
երկսեռ դպրոցներուն)

Նիւ-Եօրք

» Պետրոս Գաբրիէլեան

Ուօքեկըն

» Տ. Մասճեան

Իսթ Գէմպրիճ

» Գաբրիէլ Մուշէղեան

Իսթ Ուօթըրթաուն

» Կ. Մալխասեան

Սէնթըրլ ձօլս

» Նշան Մինասեան

Չիքակօ

» Ս. Մուրաթեան

Նիչուէ

» Յ. Արողեան

Ուսթըր

» Մինաս Գաբրիէլեան

Ճրէզնօ

» Գ. Նալպանտեան

Դաւրէժ

» Մ. Չարաֆեան

Պաթուս

» Մամաջանեան

Ճիլատէլֆիա

» Մ. Մալխասեան

Նիւ Պրիթէյն

» Ս. Սաչաքլեան

Փրովիանս

» Աւագ Կարապետեան

Թիֆլիս (եւ չրջակայք)

» Սեդրակ Կիրակոսեան

(Վանքի պերիուոկ, տուն Յակոբջան-
եանի, N. 15)